

บทคัดย่อ

บทบาทความสำคัญของแคนในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

แคนเป็นเครื่องดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของคนอีสาน ที่ให้ความเพลิดเพลินและมีคุณค่าด้านพิธีกรรมของชุมชน เสียงแคนทำให้สิ่งลึกลับ หรือผีที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติฟังพอใจ เช่น ประเพณีการรำผีฟ้าหรือชาวบ้านทั่วไปเรียกว่าการลงวงดังนั้นเพื่อศึกษาบทบาทความสำคัญของแคนว่าเกี่ยวข้องกับประเพณีและพิธีกรรมการรำผีฟ้าอย่างไร ผู้วิจัยจึงเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์ การสังเกตวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรมที่ใช้แคนเป็นเครื่องดนตรี และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของกลุ่มเป้าหมาย คือแม่ครู ผู้ร่วมพิธีกรรม หมอแคน และผู้รู้ ของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด นำทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษารวบรวมข้อมูลวิเคราะห์และอธิบายความรู้ ความคิด ความสามารถ บทบาทความสำคัญของแคนที่มีต่อประเพณีและพิธีกรรม

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ที่บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด แคนยังคงมีบทบาทและความสำคัญอย่างมาก ทั้งในทางเศรษฐกิจที่เป็นสินค้าสร้างรายได้ให้กับชุมชน ในทางประเพณีและความเชื่อ ประเพณีการรำผีฟ้า ไม่ใช่สิ่งมลายหรือไร้สาระเสียทีเดียว เพราะผู้ป่วยบางรายหายจากการเจ็บป่วยจริงๆ ชุมชน ท้องถิ่น ควรมีส่วนร่วมในการสร้างจิตสำนึกให้ตระหนักในความสำคัญและคุณค่าของวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ซึ่งควรอนุรักษ์ให้คงอยู่ คู่ชุมชนสืบไป

Abstract

Importance of the reed organ in the rituals of the people at Ban nong ta ki tambon si keaw

Amphur Mueng, Roi-Et.

The reed organ is the musical instrument that is the identity of northeast person. At provide entertainment and worthy ceremonial side of the community. Reed organ sound makes the mystery or ghost that be influential supernatural pleas. Such as Ram Pi Fa tradition or general Villagers calls that the publication. Thus For study importance role of the reed organ that relate in the tradition and the ceremonial. How is Ram Pi Fa the researcher then pick to collect part field data by interviewing. Way oflife observation though the belief. Karma that use the reed organ is the musical instrument and livelihood state of the target group, her teacher. Person share doctor reed organ ceremonial Ban nong ta ki, Tambon si keaw, Mueng, Roi-Et. Lead pertaining to intellect theory in rows for education collects the data analyses and explain know think the ability. Importance role and the importance at most both of in the sense of the economy. That are goods build the income give with the community. In the sense of the tradition and the belief. Ram Pi Fa is not foolish thing or nonsensical be tricked one because some people patient is lose from true sickness. Community locality be supposed to Ram Pi Fa share in building conscious. Give realize in the importance and the worth of the worth of the culture. Tradition wich should conserve give remain community pair from now.

คำนำ

แคนเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะการแสดงที่สำคัญของคนอีสาน ที่เป็นเอกลักษณ์ที่มีคุณค่า สร้างความเพลิดเพลินบันเทิงใจ และมีคุณค่าด้านพิธีกรรมของชุมชน เสียงแคนและการแสดงที่มีแคนเป็นส่วนประกอบ ทำให้ผู้เข้าร่วมในกิจกรรมมีความสุขสนุกสนาน บันเทิง ปิติยินดี ในส่วนของคุณค่าทางพิธีกรรม เสียงแคนทำให้สิ่งลึกลับ หรือผีที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ฟังพอใจและบันดาลให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ บังเกิดความอุดมสมบูรณ์และปลอดภัย ดังนั้น พิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวอีสาน จึงใช้เสียงแคนเป็นส่วนประกอบ ประเพณีการรำผีฟ้าหรือชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า การลงช่วง เป็นประเพณีที่มีการปฏิบัติกันโดยทั่วไปที่บ้านหนองตาไก้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการรำวงสรวงบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล และเพื่อปัดเป่าอาการเจ็บไข้ได้ป่วย ซึ่งจะมีการลงช่วงปีละหนึ่งครั้ง คือวันขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือนยี่ ของทุกปี โดยมีเสียงแคนอันถือได้ว่าเป็นวิถีชีวิต เป็นรากเหง้าของความคิดและพลังสร้างสรรค์ ส่งผลให้วัฒนธรรมอีสานนั้น ยั่งยืนและดำรงอยู่

ปัจจุบันพิธีกรรมการรำผีฟ้าที่บ้านหนองตาไก้ จะเสื่อมคลายลงไปเพราะความเจริญทางด้านการแพทย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษาบทบาทความสำคัญของแคนในประเพณีและพิธีกรรมของบ้านหนองตาไก้ เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมและอนุรักษ์ ประเพณีและวัฒนธรรม ให้อยู่คู่กับชุมชนนี้สืบไป

การดำเนินงานวิจัยครั้งนี้ สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือของชาวบ้านหนองตาไก้ และบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่าน ที่ได้ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการทำการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอขอบคุณ เป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด

สารบัญ

หน้า

บทที่ ๑	บทนำ.....	๕
	ที่มาและความสำคัญ.....	๕
	กรอบแนวคิดของการศึกษาค้นคว้า.....	๕
	ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	๖
	ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	๖
	ผลที่คาดว่าจะได้รับของการศึกษาค้นคว้า.....	๖
	นิยามศัพท์เฉพาะ.....	๖
บทที่ ๒	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๗
	สภาพทั่วไปของบ้านหนองตาไก่.....	๗
	ประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่.....	๑๑
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา.....	๒๔
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแคน.....	๒๕
	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับช่างแคนทั่วไป.....	๓๒
บทที่ ๓	วิธีดำเนินการศึกษา.....	๓๖
	การเลือกกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา.....	๓๖
	การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา.....	๓๖
	การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๓๖
บทที่ ๔	วิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของแคนในพิธีกรรมรำผีฟ้า.....	๓๘
	การวิเคราะห์บทบาทความสำคัญของแคน.....	๓๘
	การวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผี และประเพณีการรำผีฟ้า.....	๓๘
บทที่ ๕	สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ.....	๔๑
	บรรณานุกรม.....	๔๔
	ภาคผนวก.....	๔๖

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาบทบาทความสำคัญของแคนในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการสัมภาษณ์ความคิดเห็นจากชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

๑. พื้นที่ทำการศึกษาค้นคว้า ได้แก่ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

๒. ประชากรในการศึกษาค้นคว้า ได้แก่

๒.๑ กลุ่มเป้าหมายจากบ้านหนองตาไก่ แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๒.๑.๑ กลุ่มผู้ผลิตแคน (ช่างแคน)

๒.๑.๒ กลุ่มผู้นำทางพิธีกรรม เช่น แม่ครู, ผู้ร่วมพิธีกรรม

๒.๑.๓ หมอม้า (หมอแคน)

๒.๒ กลุ่มผู้รู้

๒.๒.๑ ผู้นำทางวัฒนธรรม

๒.๒.๒ ปราชญ์ชาวบ้านผู้เชี่ยวชาญเรื่องแคน, ลายแคน

๒.๒.๓ ผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน)

๒.๒.๔ ผู้ป่วยหรือคนไข้ที่เคยรับการรักษาด้านพิธีกรรมรำผีฟ้า

๓. ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า ตั้งแต่ เดือน เมษายน ๒๕๕๓ เป็นต้นไป

ผลที่คาดว่าจะได้รับของการศึกษาค้นคว้า

ทำให้ทราบบทบาทความสำคัญของแคนในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

นิยามศัพท์เฉพาะ

ชีวิตช่างแคน หมายถึง การดำเนินชีวิตของช่างแคนในการผลิตแคนกับการดำเนินชีวิตประจำวัน

ภูมิปัญญาช่างแคน หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ในการผลิตแคนที่สะสมความรู้ ประสบการณ์ พัฒนาฝีมือจนมีความเชี่ยวชาญในการผลิตแคน มีเทคนิคพิเศษในการผลิตของช่างแคนแต่ละคนตามความถนัด

ประเพณีและพิธีกรรม หมายถึง ประเพณีที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน ของชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

หมอลำผีฟ้า หมายถึง รำทรงที่ผีฟ้าเข้าทรงจะเป็นหญิงหรือชายก็ได้แต่ส่วนมากจะเป็นหญิง ซึ่งต้องสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มหมอลำผีฟ้าเท่านั้น

หมอม้า หมายถึง หมอแคนหรือผู้ที่ทำหน้าที่เป่าแคนในพิธีกรรมรำผีฟ้า

แคนหลวง หมายถึง เทวดาหรือผีฟ้าที่มีระดับกว่าผีทุกชนิด

ผู้ป่วยหรือคนไข้ หมายถึง ผู้ที่เคยเข้าร่วมในพิธีกรรมรำผีฟ้าเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยหรือให้ประสบความสำเร็จ

บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่หรือพฤติกรรมที่สอดคล้องกับสถานภาพของตน

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้า เรื่อง บทบาทความสำคัญของแคนในประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้ศึกษาได้จัดแบ่งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำเป็นแนวทางสนับสนุนการศึกษา พอสรุปได้ดังนี้

๑. สภาพทั่วไปของบ้านหนองตาไ้
๒. ประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไ้
๓. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา
๔. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแคน
๕. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับช่างแคนทั่วไป

๑. สภาพทั่วไปของบ้านหนองตาไ้

๑.๑ ประวัติความเป็นมา

บ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อประมาณ ๒๐๐ ปี ได้อพยพมาจากบ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมีหลวงปู่ฮาบ หลวงปู่อินทร์ ปู่เมืองกลาง ปู่นายบ้านเกียง ปู่เมืองซ้าย ปู่หลวงคางทู และปู่เมืองเสน ได้พาลูกหลานออกมาตั้งบ้านใหม่ เนื่องจากเห็นว่า บริเวณบ้านหนองตาไ้ปัจจุบันนี้มีวังน้ำ พอที่จะอยู่อาศัยทำการเกษตรได้ ซึ่งได้แก่ วังหนองเค็ง วังคุณมูล วังหมากแซว วังผิโพธิ์ วังหนองตาไ้ และวังหนองอีเลิง จึงเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ จึงพาลูกหลานตั้งบ้าน โดยตั้งชื่อว่า บ้านโพธิ์ศรี จากนั้นก็ร่วมกันตั้งวัด ตั้งปู่ตา ตั้งป่าช้าที่คงเตาไห ต่อมาชาวบ้านไม่อยู่เย็นเป็นสุขและเกิดโรคระบาด จึงพร้อมใจกันย้ายที่ตั้งวัดแห่งใหม่ถึง ๓ ครั้ง ครั้งแรกทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ครั้งที่สองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และครั้งที่สามทางทิศเหนือของหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่ตั้งวัดในปัจจุบัน จากนั้นร่วมกันประชุมเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า บ้านหนองตาไ้ ตามชื่อหนองน้ำใกล้วัดและมีต้นตาไ้อยู่มาก (บุญชู ภาณุศรี, สัมภาษณ์, ๒๕๕๓)

ปัจจุบันบ้านหนองตาไ้ได้แยกเขตพื้นที่การปกครองออกเป็น ๒ หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ ๑๖ และ หมู่ที่ ๑๗ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๔ (<http://www.reru.ac.th/TAMBON@AMPHoE/>)

นอกจากนี้ชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ยังยึดถือ สัต ๑๒ ครอง ๑๔ เช่นเดียวกับทั่วไปสังคมชาวอีสาน

๑.๒ สภาพทางภูมิศาสตร์

บ้านหนองตาไ้ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งใกล้แหล่งน้ำธรรมชาติ โดยมีลำห้วยแคน ไหลผ่านทางทิศตะวันตกหมู่บ้าน พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านเป็นทุ่งนา มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่ม ในฤดูฝนมีน้ำท่วมขังพื้นที่นาบางส่วน ลักษณะพื้นที่ราบมีความลาดต่ำจากทิศตะวันออก มาทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นที่นาและติดลำห้วย บริเวณนี้จึงอุดมสมบูรณ์มาก เมื่อเสร็จฤดูทำนาชาวบ้านส่วนใหญ่จะปลูกยาสูบพันธุ์เตอร์กิสเป็นอาชีพเสริมและบางส่วนปลูกผักสวนครัว เพื่อกินและขายภายในชุมชน พื้นที่ป่าปัจจุบันเหลือเพียงคอนปูดาทิศเหนือของหมู่บ้าน เท่านั้น โดยมีอาณาเขตของหมู่บ้าน ดังนี้

ทิศเหนือ จดกับ บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

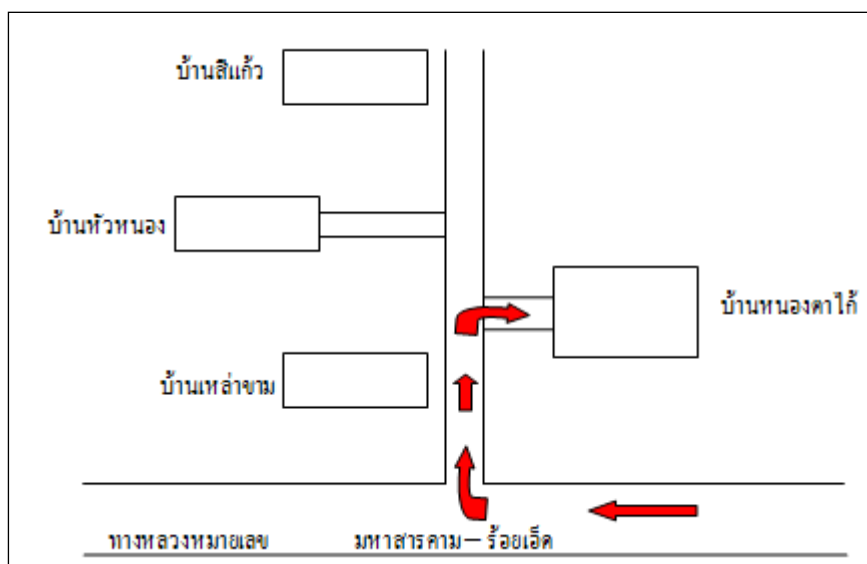
ทิศใต้ จดกับ บ้านเหล่าขาม ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันออก จดกับ บ้านจี้เหล็ก บ้านเขวา ตำบลหนองแวง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด
จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันตก จดกับ บ้านดงสวอง ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

๑.๓ การคมนาคม

การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านหนองตาไ้ เส้นทางที่สะดวก คือ การใช้เส้นทางร้อยเอ็ด – มหาสารคาม ตามทางหลวงหมายเลข ๒๑ ระหว่างกิโลเมตรที่ ๑๑ – ๑๒ เลี้ยวขวามือ ตามถนน รพช. ผ่านบ้านเหล่าขามไปประมาณ ๒.๕ กิโลเมตร เลี้ยวขวาไปตามถนนคอนกรีตเสริมเหล็กเข้าสู่หมู่บ้าน

ภาพประกอบ ๑ แผนที่บ้านหนองตาไ้

ถนนภายในหมู่บ้าน บ้านหนองตาไ้ได้รับงบประมาณ จากองค์การบริหารส่วนตำบลสีแก้ว ได้มีการจัดสรรงบประมาณปรับปรุงให้เป็นถนนคอนกรีตเสริมเหล็กภายในหมู่บ้าน และองค์การบริหารส่วนจังหวัด ได้จัดสรรงบประมาณพัฒนาถนนทางสายกลางหมู่บ้านเป็นถนนลาดยาง ปัจจุบันถนนภายในหมู่บ้านเหลือเพียงสายเดียวที่ยังคงเป็นหินลูกรัง ผลจากการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ได้เสริมให้ถนนของหมู่บ้านมีสภาพการคมนาคมที่สะดวก ทำให้ประชาชนบางส่วนส่งบุตร – หลาน เข้าไปเรียนในตัวจังหวัด โดยมีรถยนต์โดยสารรับส่งเช้า – เย็น นอกจากนี้ยังมีรถยนต์โดยสารเข้าตัวเมืองร้อยเอ็ด วันละ ๓ เที่ยว

๑.๔ สภาพทางสังคมและประชากร

ประชากรของบ้านหนองตาไ้ มีอาชีพทำนาเป็นหลัก ในอดีตชาวบ้านใช้แรงงานจากคนและสัตว์เป็นแรงงานหลัก แต่ปัจจุบันชาวบ้านทุกครัวเรือนนิยมใช้รถไถนาแบบเดินตามแทนแรงงานจากคนและสัตว์รวมถึงการนิยมใช้เครื่องมือเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในการทำนามากขึ้น เช่น รถไถนาแบบนั่งขับขนาดเล็ก รถเกี่ยวข้าว รถสีข้าว แต่บางครอบครัวจะจ้างแรงงานคนในหมู่บ้านในการดำนาและเกี่ยวข้าว หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วชาวบ้านบางส่วนจะปรับพื้นที่นาเพื่อปลูกยาสูบพันธุ์เตอร์กิช โดยบริษัทอาดัมที เป็นผู้นำเมล็ดพันธุ์มาให้ชาวบ้านปลูกและรับซื้อผลผลิตคืน ในด้านประเพณีและวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชาวบ้านหนองตาไ้มีความกลมกลืนระหว่างวัฒนธรรมฮิด ๑๒ กับสังคมสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตาม การยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ความผูกพันในสถาบันครอบครัวและเครือญาติ การให้ความเคารพผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน การมีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมบ้านหนองตาไ้

ปัจจุบันบ้านหนองตาไ้ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒ หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ ๑๖ มีนายวาสนา มาบุญธรรม เป็นผู้ใหญ่บ้าน และหมู่ที่ ๑๗ มีนายชาติ สาวิลิทธิ เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น ๑,๔๔๘ คน ๓๐๑ ครอบครั

๑.๕ สภาพทางการศึกษา

บ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาจำนวน ๑ แห่ง คือ โรงเรียนบ้านหนองตาไ้หนองตุ เปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาปีที่ ๑ ถึงระดับประถมศึกษาปีที่ ๖ เปิดทำการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๘๒ เมื่อนักเรียนจบระดับประถมศึกษาปีที่ ๖ แล้ว นักเรียนส่วนใหญ่จะเข้าศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนบ้านเหล่าขาม ซึ่งเป็นโรงเรียนขยายโอกาส เปิดสอนตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๑ ถึงระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ นักเรียนที่ต้องการศึกษาต่อในระดับสูงขึ้นไปอีก จะเข้าไปเรียนต่อที่โรงเรียนในตัวจังหวัดร้อยเอ็ด เช่น โรงเรียนพลาญชัยพิทยาคม โรงเรียนสตรีศึกษา และโรงเรียนร้อยเอ็ดวิทยาลัย เป็นต้น (ชาติ สาวิลิทธิ. ๒๕๕๑ : สัมภาษณ์)

โรงเรียนบ้านหนองตาไก่หนองตุ ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๘๒ โดยแยกมาจากโรงเรียนบ้านสีแก้ว และโรงเรียนบ้านเหล่าขาม ชื่อโรงเรียนบ้านหนองตาไก่หนองตุ ตำบลสีแก้ว (วัดบ้านหนองตาไก่)

พ.ศ. ๒๕๐๖ คณะครูพร้อมด้วยชาวบ้านหนองตาไก่และบ้านหนองตุ โดยการนำของท่านพระครูบุญญาภิวัฒน์ (บุญมี ยโสธโร) เจ้าคณะตำบลสีแก้ว ได้สร้างอาคารเรียนชั่วคราว ๑ หลัง ในที่ดินแปลงเกษตรกรรมของโรงเรียน เปิดทำการเมื่อวันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๐๖

พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับงบประมาณจากทางราชการและชาวบ้านบริจาคสมทบ สร้างอาคารเรียนอีก ๑ หลัง ในที่ดินชาวบ้านบริจาคติดกับวัดบ้านหนองตาไก่ สร้างเสร็จเปิดทำการวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๑๘ (โรงเรียนบ้านหนองตาไก่หนองตุ. ๒๕๕๐)

๒. ประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่

ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ยึดถือประเพณีเหมือนชาวจังหวัดร้อยเอ็ด คือยึดถือปฏิบัติที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อในพุทธศาสนาและสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นๆ เหมือนชาวอีสานทั่วไป โดยมีกรอบและแบบแผนในการปฏิบัติอยู่ภายใต้ฮีตสิบสอง ซึ่งหมายถึงจารีตประเพณี ซึ่งประกอบขึ้นในเดือนทั้ง ๑๒ และครอง ๑๔ ซึ่งหมายถึงครรถงอันเป็นข้อพึงปฏิบัติ ๑๔ ข้อ ในการเป็นคนดี โดยอาจอธิบายถึงฮีตสิบสอง ครองสิบสี่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงวิถีชีวิตและประเพณีของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ดังต่อไปนี้

ประเพณีฮีตสิบสอง ครองสิบสี่

เป็นประเพณีที่ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ดปฏิบัติร่วมกัน และจัดทำขึ้นตลอดทั้งปีตั้งแต่เดือนอ้ายถึงเดือนสิบสอง ดังนี้

๑. ฮีตเดือนอ้าย บุญเข้ากรรม

เป็นบุญที่ทำในเดือนอ้าย คือ เดือนที่ ๑ เป็นบุญที่ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ดนิยมปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน เพื่อเป็นการทำบุญบริจาคทาน พระภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ต้องอยู่กรรมจึงจะพ้นอาบัติญาติโยมผู้หวังบุญกุศล ไปบริจาคทาน รักษาศีล ฟังธรรม เกี่ยวกับการเข้ากรรมของพระภิกษุเรียกว่า”บุญเข้ากรรม”(เข้าปริวาสกรรม) คือปลงอาบัติ โดยถือกำหนดเอาเดือนอ้ายเป็นเวลาทำ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ แต่ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ดร้อยเอ็ดนิยมกำหนดเอาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เนื่องจากบุญนี้มีกำหนดในระหว่างเดือนอ้าย จึงมีชื่อเรียกว่า”บุญเดือนอ้าย”

ฮิตหนึ่งนั้น เถิงเมื่อเดือนเจียงเข้ากลายมาแถมถ่าย
 ผุงหมู่ สั้งหมเจ้า ก็เตรียมเข้าอยู่กรรม
 มั่นหากกรรมเนียมนี้ ถือมาแต่ก่อน
 อย่าได้ ละห่างเว้น เชิญสิของเล่นนำ แท้แล้ว

มูลเหตุแห่งการทำ (ความเป็นมา)

ภิกษุก็ต้องสั่งมาทิสเสส(อาบัติ)แล้วต้องเข้ากรรม ถ้าไม่เข้ากรรมถือว่าไม่บริสุทธิ์ แม้จะบำเพ็ญ
 ภาวนาก็มิได้บรรลุผล มีตัวอย่างเล่าไว้ในสมัยพระกัสสปพุทธเจ้า ภิกษุรูปหนึ่งล่องเรือไปในแม่น้ำ
 คงคา เขามีอับไบตะไคร่น้ำ เมื่อเรือแล่นไปไบตะไคร่น้ำขาด ท่านคิดว่าเป็นเรื่องเล็ก เวลาใกล้จะตายคิด
 จะแสดงอาบัติแต่หาพระภิกษุจะรับแสดงไม่มี แม้ท่านจะบำเพ็ญกรรมอยู่ในป่านานถึง ๒ หมื่นปี ก็ไม่อาจ
 บรรลุธรรมขั้นสูงได้ เวลาตายไปแล้ว ไปเกิดเป็นพระยานาคชื่อ เอรกบัต คงจะเป็นเพราะเหตุนี้ นักปราชญ์
 โบราณอีสาน จึงจัดการเข้ากรรมไว้ให้เป็นประเพณี

ขั้นตอนและพิธีทำ

ภิกษุผู้จะเข้ากรรม เตรียมสถานที่ให้สะอาด เตรียมน้ำคั้นน้ำไข่มายให้พอเพียงที่จะเข้ากรรม
 ทำเป็นกระท่อมเล็กๆ เลือกเอาวัดที่ไม่มีภิกษุมาก ไม่มีภิกษุสัญจรไปมา เมื่อถึงเวลาแล้วภิกษุผู้จะเข้า
 กรรมนั้นห่มผ้าเจียงบ่าเข้าไปหาพระสงฆ์ กราบพระเถระ แล้วกล่าวคำขอปริวาสกรรมพระสงฆ์อยู่ปริวาส
 กรรมครบกำหนดแล้วขอมานัต อยู่มานัตครบ ๖-๘ ราตรีแล้วขออัพทาน เมื่อสงฆ์ให้อัพทานแล้วถือว่า
 ออกกรรมเป็นผู้บริสุทธิ์

สำหรับคฤหัสถ์ ในขณะที่พระสงฆ์เข้ากรรมนั้น จะคอยรับใช้ท่านและถวายจตุปัจจัยไทย
 ธรรม จนกว่าท่านจะออกจากกรรม เมื่อท่านออกจากกรรมแล้ว ก็จัดให้มีการฟังเทศน์ตลอดวัน และ
 ทำบุญแก่พระผู้ออกกรรมนี้ถือว่าได้บุญกุศลมาก

๒. ฮิตเดือนยี่ บุญคุณลาน

เป็นบุญที่ทำในฤดูเก็บเกี่ยว ซึ่งชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัด
 ร้อยเอ็ด และหลายหมู่บ้านยังคงทำกันอยู่ หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าว ดี(นวด) เสร็จแล้วจะกองข้าวคูณให้
 สูงขึ้น แล้วจัดลานข้าวเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลเนื่องจากบุญประเพณีนี้จะทำกันในช่วงเดือนยี่ ซึ่งเป็นฤดู
 เก็บเกี่ยว จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บุญเดือนยี่

ฮิตหนึ่งนั้น พอแต่เดือนยี่ได้ล้าล่วงมาถึง

ให้พากันหาหัวฟืน สุ่มโสมไว้
 อย่าได้โลครองนี้ มั่นสิบุญเสียเปล่า
 ข้าวแลของหมูนั่น สิหายเดือนบ่ยัง
 จงให้ฟังครองนี้ แนวกลอนเฮาบอก
 อย่าเอาใจออกแท้ เชิญฮ้ายสิแล่นถึง เจ้าเอ๋ย

มูลเหตุแห่งการทำ (ความเป็นมา)

เรื่องเดิมที่ว่า สมัยพระพุทธเจ้า พระนามกัสสปะ มีชวานาสองพี่น้องทำาร่วมกัน เมื่อข้าวเป็นน้ำนม น้องชายอยากทำข้าวมธุปายาสถวายแด่พระสงฆ์ มีพระกัสสปะเป็นประธาน จึงชวนพี่ชายแต่พี่ชายไม่เห็นด้วยจึงแบ่งนากัน พอน้องชายมีสิทธิ์ในที่นั่งกึ่งหนึ่ง ก็เอาข้าวในนาส่วนของตนทำทานถึง ๕ ครั้ง คือเวลาข้าวเป็นน้ำนม ๑ ครั้ง เป็นข้าวเม่า ๑ ครั้ง เก็บเกี่ยว ๑ ครั้ง จักตอกปึก ๑ ครั้ง ปักฟ่อน ๑ ครั้ง กองในลาน ๑ ครั้ง ทำเป็นลอม ๑ ครั้ง เวลาตีข้าว ๑ ครั้ง ขนใส่เล้า (ยุง, ฉาง) ๑ ครั้ง การทำทานทุกครั้ง น้องชายปรารถนาเป็นพระอรหันต์ ครั้นถึงศาสนาพระโคตม น้องชายเกิดมาเป็นพราหมณ์นามว่า โกณฑัญญะ ได้ออกบวชเป็นภิกษุองค์แรก ได้เป็นพระอรหันต์ และได้รับสมณะฐานันดรศักดิ์

ส่วนพี่ชายได้ถวายข้าวในนาเพียงครั้งเดียว คือเวลาทำนาแล้วได้ตั้งปณิธานขอให้สำเร็จเป็นอริยบุคคล ครั้นถึงศาสนาพระโคตม ได้มาเกิดเป็นสุภทัตตปริพาชก บวชในพระพุทธศาสนาแต่มิได้มีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้เข้าไปทูลถามพระองค์ตามสงสัย พระองค์ในเวลาเทศน์จบได้สำเร็จเป็นอนาคามี เป็นอริยบุคคล องค์สุดท้าย การถวายข้าวเป็นทานมีอานิสงส์มาก จึงถือเป็นประเพณีถวายมาจนทุกวันนี้

ขั้นตอนวิธีทำ

สถานที่ที่จะจัดที่บริเวณลานตีข้าว ผู้ร่วมในพิธีจะเป็นคนในครอบครัว และเครือญาติใกล้ชิดที่บอกกล่าวกัน พิธีจะเริ่มแต่ตอนเย็น จัดเตรียมน้ำอบน้ำหอม ไว้ทำเป็นน้ำมนต์ประพรม จึงด้ายสายสิญจน์รอบกองข้าว นิมนต์พระสงฆ์มาสวดมนต์เย็น (เจริญพระพุทธมนต์) วันรุ่งขึ้นตักบาตรเลี้ยงพระ แต่ในปัจจุบันจะทำย่อ จะทำพิธีตั้งบุญคุณ (เจริญพระพุทธมนต์) ในตอนเช้า แล้วตักบาตรเลี้ยงพระ พระสงฆ์อนุโมทนาประพรมน้ำพระพุทธมนต์ เสร็จแล้วเลี้ยงแขกคน นำน้ำมนต์ไปรดข้าวในนา วัควาย คราด ไถ แล้วทำพิธีสู่ขวัญข้าว บางหมู่บ้านจะสู่ขวัญวัว ควาย เกวียน ไปพร้อมกัน ในคำสู่ขวัญจะเป็นการกล่าวขอขอบคุณพระแม่โพสพ และขอโทษที่เหยียบย่ำและนำไปแลกพริกแกกเกลือ บุญประเพณีนี้ถือว่าเป็นการทำเพื่อให้เกิดความสุขสวัสดิ์ นอกจากนี้บางหมู่บ้านในชนบทของร้อยเอ็ด ยังมีการทำบุญคุ้ม บุญคุ้มข้าวใหญ่อีกด้วย

บุญคุ้ม เป็นการทำบุญที่คนในหมู่บ้าน รวมกลุ่มกันทำบุญ โดยคนในคุ้มหรือในหมู่บ้านทุกครัวเรือน ร่วมกันทำผาม (ปะรำพิธี) ร่วมกันห่อข้าวต้มจัดเตรียมข้าวของ กลางคืนนำดอกไม้ธูปเทียนมารวมกัน รักษาศีลฟังเทศน์ มีมหรสพตลอดคืน ตื่นเช้ามีการทำบุญตักบาตรแล้วเลี้ยงพระ

บุญคุ้มข้าวใหญ่ เป็นการทำบุญของคนในหมู่บ้านที่ทุกครัวเรือนนำเอาข้าวเปลือกจากเล้าของตน นำมากองรวมกันไว้ที่ศาลากลางบ้าน หรือศาลาโรงธรรม พิธีการทำเหมือนบุญคุ้มจะแตกต่างกันตรงที่บุญคุ้มข้าวใหญ่แต่ละครัวเรือนจะให้ทานข้าวเปลือกของตนโดยนำมากองรวมกัน ตอนเย็นพระสงฆ์สวดมนต์เย็น รับศีล ฟังเทศน์ กลางคืนมีมหรสพครบถ้วน (สมโภช) คุ้มข้าวใหญ่ ตอนเช้าทำบุญ

ตักบาตร ถวายภัตตาหารพระภิกษุและถวายข้าวเปลือกการทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ถือว่ามีานิสงส์มาก ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ตลอดจนทุกหมู่บ้านในชนบท นิยมทำกันเป็นประจำทุก ๆ ปี

๓. ฮีตเดือนสาม บุญข้าวจี

หลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวขึ้นแล้ว ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด จะได้ข้าวใหม่ช่วงเดือน ๓ อากาศเริ่มเย็นชาวบ้านจะตื่นแต่เช้านึ่งข้าว ใส้กระต๊อบ ใส้ก่อง แล้วเอาข้าวเหนียวมาปั้นแล้วเอาเกลือโรยจีไฟให้สุก กินรองท้องก่อนออกไปทำงานในนา ในสวน ปัจจุบันจะพัฒนาขึ้น โดยใช้ไขไก่ทาขณะจีด้วยทำให้ได้คุณค่าทางอาหารเพิ่มขึ้น กลอนผญาอีสานกล่าวเกริ่นไว้ว่า

พอแต่เดือนสามค้อย	ลมวอยๆ บุญข้าวจี
ปั้นข้าวจีบมีน้ำอ้อย	จ้วน้อยเซ็ดน้ำตา
อย่าพากัน ไหลลิมทิม	ประเพณีตั้งแต่เก่า
บ้านเมืองเฮาเสรี	ภัยฮ้ายลิเล่นนำ

มูลเหตุแห่งการทำ

มีกล่าวในพระธรรมบทว่า ครั้งหนึ่งนางปุลณทาสีได้ทำขนมเป็นแป้งจี (ข้าวจี) ถวายพระพุทธเจ้าและพระอานนท์ นางคิดว่าพระองค์รับแล้วคงไม่ฉัน เพราะอาหารตนมิได้ประณีต พระพุทธเจ้าทราบวาระจิตของนาง จึงรับสั่งให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะลงทรงนั่งประทับฉันขนมแป้งจี ณ ที่นั้น นางปุลณทาสีปีติสุดกำลัง พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังนางได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นอริยบุคคล เพราะแป้งจี ดังนั้น ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ดจะพากันทำข้าวจีจากข้าวที่เก็บเกี่ยวแล้วมาร่วมกันทำบุญเพราะการถวายข้าวจีมีานิสงส์มาก

ขั้นตอนพิธีทำ

ตอนเย็นพระสงฆ์จะสวดพระปริตแล้วเทศน์เรื่องอุณหสวีย์ ๑ กัณฑ์ ตอนเช้ามีการตักบาตรข้าวจี โดยชาวบ้านตื่นแต่เช้า ปั้นข้าวโรยเกลือ ทาไขไก่ จีไฟให้สุก บางคนใช้น้ำอ้อยเป็นไส้ บางคนใช้ปลาแดกบองหรือแจ่วบอง(ปลาร้าทรงเครื่อง) เป็นไส้ก็มี เมื่อตักบาตรข้าวจีเสร็จแล้วจะเลี้ยงพระ ชาวบ้านก็เอาข้าวจีแจกจ่ายกัน ในวันนี้มีการฟังเทศน์และนิทานเรื่องต่างๆ ตลอดวัน

ประเพณีบุญข้าวจีของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด จะไม่ทำเป็นงานใหญ่ แต่จะทำกันตามปกติ เป็นประจำทุกปี จะมีที่อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ได้ยกบุญข้าวจีเป็นงานบุญใหญ่ประจำอำเภอ และมีการประกวดขบวนแห่ข้าวจี

ในเดือน ๓ นอกจากบุญข้าวจีแล้ว ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด ยังมีบุญมาฆะบูชา จะจัดมิได้ขาดเป็นการทำบุญด้วยดอกไม้ธูปเทียน โดยประสงค์จิตใจ

ต่อพระพุทธเจ้าเท่านั้น เพราะในวันนี้คือวันเพ็ญเดือน ๑ เป็นวันที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมอันเป็นหลัก
พุทธศาสนาไว้ โดยย่อคือ

๑. สัพพปาปีส อกรรมัง	-อย่าทำความชั่ว
๒. กุสลัสสูปสัมปทา	-ทำแต่ความดี
๓. สจิตตปริโยทปนัง	-ชำระจิตใจให้สะอาด

๓ ข้อนี้เป็นหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าหรือโอวาทปาฏิโมกข์ การแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ พร้อมด้วย
องค์ ๔ คือ

๑. พระสงฆ์ จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมพร้อมกัน โดยมีได้นัดหมาย
๒. ท่านเหล่านั้นอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า
๓. พระสงฆ์เหล่านั้นล้วนเป็นพระอรหันต์
๔. วันนั้นเป็นวันเพ็ญเดือน ๑

จากเหตุอัศจรรย์ดังนี้ จึงเรียกรวมวันนี้ว่า วันจาตุรงคสันนิบาต ฝ่ายพระสงฆ์ จะทำพิธีขึ้น
ภายในวัด ฝ่ายฆราวาสก็เข้าร่วมทำบุญกุศล นับเป็นการบูชาด้วยอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา โดยมีพระสงฆ์
เป็นผู้นำ ฆราวาสเป็นผู้ตาม และในตอนเย็นจะมีการเวียนเทียนรอบอุโบสถ ปัจจุบัน หน่วยงาน
ราชการได้เข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในเขตจังหวัด เช่น วัดบึงพระลานชัย จะมีการเวียนเทียน
ตลอดวัน ตั้งแต่เวลา ๐๘.๐๐ น. เป็นต้นไป

๔. ฮิตเดือนสี่ บุญสะเทวด

เป็นบุญประเพณีที่มีการเทศน์มหาชาติเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของจังหวัดร้อยเอ็ด โดยเฉพาะจังหวัด
ได้กำหนดให้เป็นงานประเพณีประจำปีของจังหวัดและจัดได้ยิ่งใหญ่มากเป็นไปตามฮิตสิบสอง คือ
หมายถึงเดือนสี่มีการทำบุญสะเทวดดังกล่าวไว้ในฮิตว่า

ฮิตหนึ่ง พอถึงเดือนสี่ได้ให้เก็บดอกบุปผา หามาลา
ดวงหอมสู่ตนเก็บไว้
อย่าได้โลครองนี้เสียศรีสุญเปล่า
หาเอาตากแดดไว้ได้ทำแท้อสูคน
อย่าได้โลหนีเว้นแนวครองตั้งแต่เก่า
ไฟทั้งหลายสึแล่นเข้าเผาบ้านสึล้อมสุญ เด้

มูลเหตุแห่งการทำ

มีกล่าวไว้ในหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสนว่า ครั้งหนึ่งพระมาลัยให้ไปไหว้พระธาตุเกษ
แก้วจุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบและสนทนากับพระศรีอริยะเมตไตรย พระโพธิสัตว์ ผู้ซึ่งจะได้
จุติกาลลงมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ทราบความประสงค์ของมนุษย์ จากพระมาลัยแล้ว จึงตั้งความ
กับพระมาลัยว่า “หากใครต้องการจะพบและเกิดในสมัยพระศรีอารย์ ให้ทำแต่ความดี อย่าฆ่าพ่อตีแม่

สมณะ ซี พราหมณ์ ครูอาจารย์ อย่าทำร้ายพระพุทธเจ้า อย่าขย่งสงฆ์ให้แตกกัน และต้องฟังเทศน์มหาชาติ ให้จบทุกกัณฑ์ในวันเดียว ท่านทั้งหลายจะได้เกิดร่วมและพบพระองค์” ด้วยเหตุนี้เอง ชาวร้อยเอ็ดจึงได้พากันทำบุญสะเทวดและไปฟังเทศน์มหาชาติทุกปี โดยกำหนดเอาวันศุกร์ วันเสาร์ และวันอาทิตย์แรกของเดือนมีนาคม เป็นวันจัดงาน

ขั้นตอนพิธีทำ

เมื่อกำหนดวันจัดงาน ชาวบ้านจะช่วยกันหาดอกไม้มาตากแห้งไว้ ช่วยกันผ่านดอกโน (ทำจากลำต้นหม่อน) งานนี้เป็นงานใหญ่ทำติดต่อกัน ๓ วัน

วันแรกของงาน ตอนเย็น (บ่ายๆ) จะมีการแห่พระอุบลครอบบ้าน ให้ชาวบ้านได้สักการบูชา แล้วนำไปประดิษฐานไว้ห่ออุบล ภายใบบริเวณงานเพราะเชื่อว่าเป็นพระเถระ ผู้มีฤทธิ์ นิรมิตกุฏิอยู่กลางแม่น้ำมหาสมุทร สามารถขจัดเภทภัยทั้งหมดได้

วันที่ ๒ ของงานเป็นการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง แต่ละคุ้มวัดจะจัดขบวนแห่แต่ละกัณฑ์ทั้ง ๑๓ กัณฑ์แห่รอบเมือง ตอนเย็นมีมหรสพสมโภช ในวันที่ ๒ ที่ ๓ ชาวร้อยเอ็ดจะมีโรงทานเลี้ยงข้าวปุ้นบุญสะเทวด ผู้คนที่มาในงานกินได้ตลอดเวลา (ฟรี) มีชาวบ้าน ร้านค้า และหน่วยงานราชการมาตั้งโรงทานมากมาย

วันที่ ๓ ของงานเริ่มตั้งแต่เช้ามืด ประมาณตี ๔ ชาวบ้านจะนำข้าวเหนียวมาป้อนเสียบไม้จำนวน ๑,๐๐๐ ก้อน เพื่อเอาบูชากัณฑ์เทศน์ คาถาพัน เรียกว่า “ข้าวพันก้อน” ชาวบ้านจะพากันแห่ข้าวพันก้อนรอบศาลาวัด มีหัวหน้ากล่าวคำบูชา ดังนี้

“นะโม นะโม จอมไตรปิฎก ยกออกมาเทศนาธรรม

ขันหมากเบ็งงานสะพาส ข้าวพันก้อนอาคบูชา

ซาเฮซา สามดวงยอดแก้ว ข้าไหว้แล้วถวายอาคบูชา สาธุ”

ว่าดังนี้ไปเรื่อยๆ จนครบ ๓ จบ แล้วนำขึ้นไปศาลาโรงธรรม

แล้วญาติโยมพากันทำวัตรเช้า อาราธนาศีลอาราธนาเทศน์ โดยอาราธนาเทศน์พระเวส โดยเฉพาะการอาราธนาเทศน์พระเวสนั้น ถ้าไม่ต้องว่ายาวจะตัดบทสั้นๆ ก็ได้ ให้ขึ้นตรง “อาทิกัลยาณังฯ เปฯ อาราธนัง กโรม” เท่านั้นก็ได้แล้วพระสงฆ์จะเริ่มเทศน์สังกาด เป็นการพรรณนาอายุกาลของพระพุทธศาสนาเริ่มแต่ต้นจนถึงอันตรธาน เมื่อเทศน์สังกาดจบแล้วจึงเริ่มเทศน์กัณฑ์ทศพรไปจนจบจนครบ กัณฑ์ อันเป็นกัณฑ์ที่ ๑๓ เทศน์แต่เช้ามืดไปจนค่ำ จบแล้วจัดขันของมาทูลพระสงฆ์ให้พรเป็นเสร็จพิธี

ในวันที่ ๓ นี้เอง ชาวบ้านชาวเมืองจะแห่กัณฑ์หลอนมาร่วมถวายกัณฑ์เทศน์ ตลอดทั้งวัน กัณฑ์เทศน์จะมี ๒ ลักษณะ

กัณฑ์หลอน -เป็นการแห่กัณฑ์เทศน์มา ถึงบริเวณที่พระกำลังเทศน์ก็ถวายกัณฑ์เทศน์ โดยไม่เจาะจงว่าจะเป็นพระสงฆ์รูปใด

กัณฑ์จอบ - เป็นกัณฑ์เทศน์ที่กลุ่มผู้ถวายปรารธนาจะถวายเฉพาะภิกษุที่ตนชอบ เคารพศรัทธา จึงมีการส่งคนไปสอดแนมว่า ขึ้นเทศน์หรือยัง ภาษาอีสานเรียกว่า “จอบ” แอบดู จึงเรียกกัณฑ์เทศน์ประเภทนี้ว่า “กัณฑ์จอบ”

บุญพะเหวด ถือเป็นบุญสำคัญ ทำกันอยู่ทั่วทุกหมู่บ้าน และจังหวัดร้อยเอ็ด ได้จัดเป็นศูนย์รวมที่สวนสมเด็จพระศรีนครินทร์ กำหนดเอาวันศุกร์ วันเสาร์ และวันอาทิตย์แรกของเดือนมีนาคมของทุกปี

๕. ฮิตเดือนห้า บุญเดือนห้า (บุญสงรงน้ำ)

ภาษาอีสานเรียกว่า “บุญสงรงน้ำ” ตรงกับภาษากลางคือ สงกรานต์ หรือตรุษสงกรานต์ เริ่มตั้งแต่เดือน ๕ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จนถึงเดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เป็นวันที่ดวงอาทิตย์เคลื่อนจากปีเก่าขึ้นสู่อีกปีใหม่ โดยกำหนดตามสุริยคติ ตรงกับวันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เมษายน ทุกปี บุญสงรงน้ำนี้ชาวอีสานอาจจะทำกันถึง ๑๕ วัน ติดต่อกัน กิจกรรมในงานบุญสงรงน้ำนั้น มีการสงรงน้ำพระพุทธรูป พระภิกษุ สามเณร รดน้ำผู้ใหญ่คือ พ่อ แม่ เฒ่าแก่ ครูบาอาจารย์ และการสาดน้ำนั้นเปรียบเสมือนพญานาคเล่นน้ำในสระอนาคต ดังนั้นต้องเล่นกันอย่างจริงจังเพื่อให้มีน้ำมากตามฤดูกาล นอกจากนั้นยังมีความเชื่อเกี่ยวกับพญาไผ่ โดยโหราท้องถิ่นจะมีการคำนวณหาว่าปีนั้น ๆ ไผ่ชนิดใดเป็นพญาไผ่ เพื่อชาวบ้านจะได้ตากเปลือกมาแช่น้ำคั้น เพื่อเป็นสิริมงคลต่อไป

๖. ฮิตเดือนหก บุญบั้งไฟ

บุญบั้งไฟจุดถวายปู่ตา อารักษ์ และบุญวิสาขบูชา มูลเหตุในการจัดทำ จัดทำบุญนี้ก็เพื่อบูชาเทพดาอารักษ์ มเหศักดิ์หลักเมือง และเชื่อว่าพระยาแถนหรือผีฟ้าผีแถนบันดาลฝนให้แก่โลก โดยปกติแล้วบุญบั้งไฟจะมีสองวัน วันแรก หรือวันโฮมนั้นคือวันที่ชาวบ้านใกล้เคียงที่ได้รับการเชื่อเชิญ เรียกว่าได้สลากลงบุญจะมาถึงหมู่บ้านเจ้าภาพพร้อมกับบั้งไฟที่แห่มาโดยมีพระภิกษุของหมู่บ้านนั่งมาพร้อมกับขบวนบั้งไฟเมื่อถึงศาลปู่ตาก็จะมีการจุดบั้งไฟ ๑ บั้ง เรียกว่า “ถวายปู่ตา” พร้อมกับการเช่นสรวง แล้วนำบั้งไฟของแต่ละหมู่บ้านมารวมกันที่วัด ชาวบ้านที่มาจากที่ต่าง ๆ ก็จะมาพักกันที่ ผามบุญ หรือที่พักที่ทางเจ้าภาพจัดเป็นซุ้ม ๆ หรือเป็นศาลาไว้ให้ กลางคืนมีการฉลอง การเดินเซิ้งตามผามบุญต่าง ๆ มีการพูดคุยเกี่ยวพาราสิของหนุ่มสาว รุ่งขึ้น วันที่สอง ก็นำบั้งไฟของตนเองไปยังฮ้าน(นั่งร้าน)ที่ ๆ จุดบั้งไฟ และมีการแข่งขันประชันว่าบั้งไฟของใครจะขึ้นสูงที่สุดมีการจับเวลา หากของใครหรือของบ้านใดไม่ขึ้นสู่ท้องฟ้า จะมีการจับบั้งไฟ หรือชาวบ้านนั้น ๆ โยนลงน้ำอย่างสนุกสนาน ในขณะที่จุดบั้งไฟอยู่จะมีการเซิ้งคำหยาบโหลน ประกอบการแสดงรูปจำลองของอวัยวะเพศชายและเพศหญิงที่ถือว่าเป็นการได้มาร ไล่ผี หรือไล่วิญญาณชั่วร้ายที่จะรังควาญพระยาแถนอันจะช่วยทำให้พระยาแถนบันดาลฝนให้แก่ชาวอีสาน และชาวโลกต่อไปอีกประการหนึ่งในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ จัดว่าเป็นเดือนสำคัญยิ่งของชาวพุทธคือเป็นวันวิสาขบูชาเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ชาวอีสานก็มีการทำบุญทำทาน และเวียนเทียนตามวัดต่าง ๆ

๑. ฮีตเดือนเจ็ด ทำบุญช้ำสะ (ชำระ)

หรือบุญเบิกบ้านเบิกเมืองชาวอีสานเชื่อว่าเมื่อถึงเดือน ๗ ต้องมีการทำบุญชำระจิตใจให้สะอาด เพื่อเตรียมตัวเข้าพรรษา งานบุญช้ำสะนี้จะนิมนต์พระสงฆ์ไปเจริญพระพุทธมนต์ที่ศาลากลางหมู่บ้านเป็นเวลา ๓ คืน ตอนเช้าของวันสุดท้ายก็จะนำคูปัจจัยไทยธรรมต่างๆ มารวมกันต้กบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และรับพร รับการประพรมน้ำพระพุทธมนต์ ต่อจากนั้น จะมีการหว่านแฮ่ (โปรยหินลูกริง) หว่านทรายตามถนนหนทางรอบหมู่บ้าน เสร็จแล้วพระสงฆ์จะสวดถอดบ้านเมือง ดอกหลักบ้านเมือง เพื่อให้ชาวอีสานอยู่ดีมีสุข มั่นคงถาวร งานบุญช้ำสะนี้ น่าจะมีแนวคิดมาจากการเช่นฝึมหักคี่หลักเมือง พระภูมิเจ้าที่ และเพื่อชำระบ้านเมืองให้สะอาดต้องกระทำกันทุกปี หากปีใดไม่ปกคิสุข เช่น ข้าวยากหมากแพง เกิดคดีวิวาทกัน เจ้าเมืองไม่ปรองดองกัน ชาวอีสานเชื่อว่าหลักบ้านเอนเอียง ต้องมีการทำพิธีถอดถอนหลักบ้านแล้วปักใหม่ให้เที่ยง เคล็ดลับดังกล่าวถือว่าให้ความสุข มีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์

๒. ฮีตเดือนแปด บุญเข้าพรรษา

เป็นการทำบุญเนื่องในโอกาสที่พระภิกษุ สามเณรจะเข้าจำพรรษาเป็นเวลาตลอดไตรมาส (๓ เดือน) ชาวบ้านจะนำเครื่องไทยธรรมชนิดต่างๆ เป็นต้นว่า ผ้าอบน้ำฝน รูป เทียน น้ำมัน และเครื่องสักการะอื่นๆ ถวายแด่พระภิกษุและมีการฟังธรรม ที่สำคัญยิ่งอีกอย่างหนึ่งในกิจกรรมครั้งนี้ก็คือมีการแห่เทียนเข้าพรรษา บางแห่งมีการประกวดต้นเทียน และเครื่องประดับต้นเทียนอีกด้วย วันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๘ นี้ ถือว่าเป็นวันสำคัญทางพุทธศาสนา คือ วันอาสาฬหบูชา อันเป็นวันคล้ายวันที่พระพุทธเจ้า ทรงแสดงพระธรรมจักรกัปวัตตนสูตร โปรดแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ป่าอิสิปตมฤคทายวัน แขวงกรุงราชคฤห์ ดังนั้นพระรัตนตรัยจึงเกิดขึ้นครบบริบูรณ์ในวันนี้อเอง ชาวอีสานถือว่าเป็นวันสำคัญเช่นเดียวกับชาวพุทธอื่น ๆ การบำเพ็ญบุญถวายทาน สมาทานศีล ฟังเทศน์และเวียนเทียน

๓. ฮีตเดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน

ในวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ ซึ่งถือว่าเป็นวันระลึกถึงญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว และยังเป็นวันทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ผีไร้ญาติ หรือเปรต ชาวอีสานเชื่อว่าในวันนี้อยมบาลจะปล่อยเปรตนรกออกหากินในตอนย่ำรุ่ง ดังนั้น จึงพากันตระเตรียมอาหารใส่กระตุงไปไว้ตามทางสามแพร่งบ้าง โคนต้นไม้ใหญ่บ้าง ต้นศรีมหาโพธิ์บ้าง และตามพระเจดีย์บ้าง เพื่อให้เปรตผู้หิวโหยไม่ต้องมารบกวนทำร้ายลูกหลานของเขา และตอนรุ่งเช้าก็นำอาหารไปทำบุญที่วัดพร้อมทั้งกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปด้วย มูลเหตุของบุญข้าวประดับดินนั้นมาจากเรื่องเล่าที่ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารไม่สามารถบรรทมได้เนื่องจากเปรตหิวโหย ไร้ญาติมาขอส่วนบุญ พอรุ่งเช้าพระเจ้าพิมพิสารนำเรื่องขึ้นทูลพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงแนะนำให้พระเจ้าพิมพิสารนำข้าวปลาอาหารต่างๆ ไปวางไว้ตามพื้นดินในเวลาค่ำคืน เพื่ออุทิศให้เปรตตนนั้น อีกมูลเหตุหนึ่งเกิดจากรื่องเล่าที่ว่า ครั้งหนึ่งพระโมคคัลลานะพระอัครสาวกผู้มีอิทธิฤทธิ์ได้ไปเยี่ยมนรก พบเปรตนรกหิวโหยจำนวนมาก ที่ญาติไม่ได้อุทิศส่วนกุศลให้ ฝึเปรต เหล่านั้นขอร้องให้

พระโมคคัลลานะช่วยบอกชาวมุขย์โลกให้ทำบุญส่งอาหารไปให้ด้วย ดังนั้น จึงเกิดพิธีบุญข้าวประดับดินสืบต่อกันมา

๑๐. ฮีตเดือนสิบ บุญข้าวสาก หรือบุญข้าวสลาก

เป็นการทำบุญที่แปลกไปจากการทำบุญธรรมดา เพราะมีการเขียนสลากชื่อเจ้าของสำหรับอาหารและเครื่องไทยทานอื่น ๆ ไว้ในถาด เมื่อพระภิกษุรูปใดจับได้สลากสำหรับอาหารและเครื่องไทยทานนั้น ๆ ก็รับอาหารพร้อมกับปัจจัยไทยทานของเจ้าภาพผู้นั้น นอกจากนี้ชาวอีสานจะมีการทำสำหรับอาหารเล็ก ๆ ซึ่งอาจเป็นห่อข้าวเล็ก ๆ พร้อมหมาก พลู บุหรี่ ไปวางหรือห้อยไว้ตามต้นไม้ เจริญ และสถานที่อันสมควรภายในบริเวณวัด และยังนำสำหรับอาหารไปเลี้ยงผีตาแฮก และนำอาหารไปวางตามไร่นา ถือกันว่าช่วยให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขต่อไป

๑๑. ฮีตเดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา ไหลเรือไฟ แห่งปราสาทผึ้ง “พรรษา” เป็นคำที่มาจากภาษาบาลี คือวัสสา แปลว่า กาลฝน หรือฤดูฝน ซึ่งมี ๔ เดือนนับแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึง ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ แต่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ จำพรรษา ๓ เดือนอีก ๑ เดือนให้แสวงหาผ้าจีวรผลัดเปลี่ยน ชาวอีสานมีพิธีทำบุญหลายอย่างด้วยกันในเดือนนี้ คือ ถวายผ้าจ่านำพรรษา กวนข้าวทิพย์ ตักบาตรเทโว จุดประทีปโคมไฟ บูชา ๓ วัน ๓ คืน ประทีปโคมไฟทำจากลูกตุ้มกาบ้าง ลูกฟักทองบ้าง เปลือกส้มโอบ้าง นำมาชุบเนื้อในออกแล้วใส่น้ำมันมะพร้าว หรือน้ำมันสบู่ดำเป็นเชื้อเพลิง มีการแกะสลักวดลายให้แสงส่องลอดออกมาสวยงาม แล้วนำไปแขวนไว้บริเวณวัด กลางลานวัดจะประดิษฐ์รูปเรือด้วยกาบกล้วย ลำกล้วย และมีประทีปโคมไฟวางประดับรูปเรือนี้ หากวัดอยู่ใกล้แม่น้ำก็จะนำไปปล่อยให้ลอยเป็นการบูชา รอยพระพุทธบาทที่พุทธองค์ทรงประทับรอยเท้าไว้ให้ชวานาคสักการบูชา และยังเป็น การเคารพบูชาพระแม่คงคาอีกด้วย การปล่อยโคมไฟลอยในแม่น้ำนี้เรียกว่า ไหลเรือไฟ บุญเดือนสิบสองมีอีกอย่างที่ทำควบคู่กันไปกับไหลเรือไฟของชาวอีสานคือบุญปราสาทผึ้ง ทั้งนี้อาจตรงวันเดียวกันคือ กำหนดภายหลังเล็กน้อยก็ได้ บุญปราสาทผึ้งเป็นการสร้างปราสาทด้วยขี้ผึ้ง ซึ่งมีโครงเป็นกาบกล้วยเพื่อบูชาพระรัตนตรัย ปราสาทผึ้งนี้จะนำไปถวายตามวัดโดยมีการแห่แหนด้วยขบวนฟ้อนรำที่อ่อนช้อยสวยงาม

๑๒. ฮีตเดือนสิบสอง บุญทอดกฐิน

มูลเหตุความเป็นมาของการทำบุญทอดกฐินมีอยู่ว่าพระภิกษุเมืองปาฐา ๓๐ รูป ได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่ประทับอยู่ที่ พระเชตะวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นจีวรของพระภิกษุทั้ง ๓๐ รูป เก่าเสร้าหมอง ขาดวัน ชุ่มไปด้วยน้ำและโคลนตม จึงทรงอนุญาตให้รับผ้ากฐินจากเจ้าศรัทธา ได้ซึ่งก่อนหน้านั้นพระภิกษุต้องแสวงหาจากซากศพเรียกผ้าบังสุกุล นำมาย้อมฝาด และเย็บติดกันทำเป็นจีวร ความทราบถึงนางวิสาขาธิดาเศรษฐี นางจึงนำผ้าถวายพระภิกษุทั้ง ๓๐ วันนับแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒

ครองสิบสี่

ครอง หรือคลอง ครรลอง ได้แก่ แนวทางเลือก กรอบ กติกาที่พึงได้เป็นหลักปฏิบัติมีอยู่ ๒ ตำรา คือ สำหรับบุคคลธรรมดา และประเพณีปฏิบัติที่เป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัวผู้เมีย เหยียนชาน และวิทยาศาสตร์อีกอย่างหนึ่ง สำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองต้องประเพณีปฏิบัติเป็นกิจวัตร คล้ายๆ กับรัฐธรรมนูญไม่เป็นลายลักษณ์อักษรนั่นเองซึ่งมีทั้งหมด ๑๔ ข้อ

สำหรับบุคคลธรรมดา หรือครองฆราวาสที่ต้องปฏิบัตินี้มีดังนี้ คือ

ครองที่ ๑ เมื่อถึงกาลเวลาเดือน ๖ ให้คนเฒ่า คนแก่ พ่อ แม่ ชักชวนลูกหลานชนดินชนทรายเข้า วัดคบประทายทุกปี

ครองที่ ๒ เมื่อถึงเดือน ๕ ให้เกณฑ์คนทั้งหลายชาย-หญิง ไปสาบานตนทำความสัตย์ซื่อกันทุกคน

ครองที่ ๓ เมื่อถึงฤดูจะลงมือทำนา ไถ คราด หว่าน ปักดำ ให้พากันเลี้ยงตาแฮกตามประเพณี เพื่อให้ฟ้าฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล

ครองที่ ๔ ญาติพี่น้อง นั่นคือทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ

ครองที่ ๕ เมื่อถึงเดือน ๑๒ ให้ชักชวนกันทำบุญอุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระสงฆ์

ครองที่ ๖ ให้ผู้เฒ่า ผู้แก่ พ่อ แม่ พาลูกหลานทำบุญมหาชาติ ฟังเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดก ทุกปี

ครองที่ ๗ ผู้เป็นบุตร-ธิดาต้องรู้จักปฏิบัติเลี้ยงดู พ่อ แม่ เพื่อตอบแทนบุญคุณ โดยปฏิบัติดังนี้

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ทำกิจการช่วยท่าน
๓. ดำรงวงศ์ตระกูล
๔. ประพฤติตนให้เป็นผู้ที่สมควรจะรับมรดก
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ก็ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ครองที่ ๘ ผู้ที่เป็นพ่อ แม่ ให้รู้จักจัดแจงปฏิบัติเอื้อนชานให้บุตร ธิดา ตามสมควร ซึ่งตั้งอยู่ใน คุณธรรมดังนี้

๑. ห้ามบุตร-ธิดากระทำความชั่ว
๒. แนะนำพร้าสอนให้กระทำแต่ความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หากภรรยา สามีที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์ให้

ครองที่ ๙ ถ้าเป็นชายให้รู้จัก เข้มงวด อย่ากล่าวดูถูก ลูกเมีย อย่าตีลูก ตีว่า ตีควายเสียดสีพ่อตา แม่ยาย

ครองที่ ๑๐ ให้รู้จักทำบุญให้ทาน อย่าได้ประมาท อย่าบังอาจพูดกล่าวมุสา

ครองที่ ๑๑ เป็นพ่อบ้าน แม่บ้านให้มีพรหมวิหารธรรม ๔ คือให้ประพฤตินั้นเป็นเสมือนพรหม โดยตั้งตนอยู่ในคุณธรรม ๔ ประการ คือ

๑. เมตตา ให้ความรักใคร่ ปราบปรามให้ผู้อื่นมีความสุข
๒. กรุณา ให้ความสงสาร คิดจะช่วยเหลือผู้อื่นพ้นทุกข์
๓. มุทิตา ให้ความยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี ทำดี
๔. อุเบกขา ให้ความวางเฉย ไม่แสดงความดีใจ เสียใจ เมื่อผู้อื่นวิบัติ

ครองที่ ๑๒ เป็นพระราชามหากษัตริย์ให้รักษาศัพทราชธรรม ๑๐ ประการ

ครองที่ ๑๓ เป็นพ่อตา แม่ยายถ้าได้เขย และสะใภ้ ให้รู้จักสำรวจมวจา แล้วทำพิธีปลงข้าวเป็นการถวายแด่พระแม่โพสพ

ครองที่ ๑๔ เมื่อเวลาเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จแล้ว ให้นำมากองไว้ในลาน แล้วทำพิธีปลงข้าวหมกไข่ ทำตาแหลว (สานกันหรือขัดกันเป็นรูปห้าเหลี่ยม) ปักบูชาไว้แล้วจึงทำการนวด พิธีปลงข้าวเป็นการถวายแก่แม่โพสพ

พอสรุปได้ว่า จาริตประเพณี (ฮิต) นั้น มีครอง หรือ คลอง หรือครรลองเป็นกติกาประกอบ เพื่อให้ปฏิบัติได้ถูกต้อง ซึ่งมีทั้งหมด ๑๔ หัวข้อ คือ

ฮิตเจ้าครองขุน อันหมายถึงหน้าที่ของกษัตริย์เป็นแนวนโยบายของรัฐ เทียบได้กับรัฐธรรมนูญที่ว่าด้วยหมดหน้าที่

ฮิตท้าวครองเมีย อันหมายถึงหน้าที่ของเจ้าเมืองมีข้อความคล้ายคลึงกับฮิตเจ้าครองขุน

ฮิตไฟครองนาย อันหมายถึงหน้าที่ และการปฏิบัติของผู้เป็นนายต่อลูกน้องหรือคนรับใช้

ฮิตบ้านครองเมือง อันหมายถึงหน้าที่การปฏิบัติของแต่ละเมืองให้สอดคล้องกับ

ฮิตสิบสองและรวมถึงฮิตของบ้านเรือนที่มีข้อห้าม (จะล่า) อยู่หลายประการ

ฮิตปุ่ครองย่า อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติของปู่ และย่าที่จะครองชีวิตอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขและยังดูแลและสอนลูกหลานด้วย

ฮิตพ่อครองแม่ อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติของพ่อ และแม่ที่จะครองชีวิตอยู่ด้วยความร่มเย็นเป็นสุขฮิตใ้ครองเขย อันหมายถึงการประพฤติของลูกสะใภ้กับลูกเขยเพื่อครองชีวิตยาวนานด้วยความสุข

ฮิตป่าครองลุง อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติของป้าและลุง เพื่อครองชีวิตกันด้วยความผาสุก

ฮิตลูกครองหลาน อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติคนของลูกหลาน

ฮิตเต่าครองแก่ อันหมายถึงการประพฤติปฏิบัติของคนสูงอายุ

ฮิตปีครองเดือน อันหมายถึง การปฏิบัติให้สอดคล้องกับลักษณะของปีเดือนตามจันทรคติ

ฮิตสิบสอง และตามที่นักปราชญ์ทางด้านดาราศาสตร์บัญญัติไว้

ฮิตไร่ครองนา อันหมายถึงหลักปฏิบัติในการทำไร่ ทำนา

สัตวคุ้มครองสงฆ์ อันหมายถึง หลักสำหรับบุคคลที่ต้องปฏิบัติในระหว่างครอบครัวยุค
 ศิว เมีย บ้านเรือน ต่อพระศาสนา

สัตตสมบัติครองเมือง อันหมายถึง คุณสมบัติอันประเสริฐ ๑๔ ประการของท้าว เจ้าพระยาต่าง ๆ

พิธีกรรมการรำผีฟ้า

ที่บ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด มีองค์ประกอบในการรำคือ

๑. คาย (การบูชาครู)
๒. หมอรำผีฟ้า
๓. หมอม้า(หมอแคน)

คาย (การบูชาครู)

คาย คือ เครื่องบูชาครูบาอาจารย์ ประกอบด้วย ช่วยกลม ชันห้า ชันแปด ช่วยนิมนต์ ชันห้า ชันแปด ช่วยใหญ่ชันห้าชันแปด (ช่วยลักษณะคล้ายขันหมากเบ็ง มียอดแหลม มีฝ้านุ่งข้างละ ๓ กีบ) เทียนเล่มบาท ชันห้าชันแปด ฮวดดอกไม้ ๑๓ ฮวด (พวงมาลัยดอกจำปา) กระจุก หวี แป้ง น้ำมันทาหม ซัน ผีนแพรวา ดาบ ๑ เล่ม ข้าวสาร ๑ ถ้วย ไข่ไก่ดิบ ๑ ฟอง เงิน ๒๔ บาท

ความสำคัญ

ผีฟ้า เป็นที่เคารพนับถือ เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ และเป็นที่พึ่งทางกายทางใจของชาวบ้านเปรียบเสมือนตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถช่วยปัดเป่าทุกข์ภัยต่าง ๆ ให้พวกเขาพ้นจากอันตรายและช่วยรักษาอาการเจ็บป่วยให้หายได้

พิธีกรรม

เมื่อมีคนเจ็บป่วยภายในบ้าน ก็จะไปเชิญผีฟ้ามารักษา ในการประกอบพิธีจะมีผีฟ้าคนหนึ่ง แคนและคนเป่าแคน ดาบหนึ่งเล่ม หวายสำหรับเชี่ยนผี โดยการรักษาจะเริ่มจากคนเริ่มเป่าแคนแล้วผีฟ้าก็จะทำการฟ้อนรำ กระทั่งเท้าปึงปึงกระโดดโลดเต้นไปมาราวกับว่าเป็นการข่มขู่ หรือทำให้ภูตผีหาวาดกลัวและหนีไปไม่มาทำร้ายคนอื่นอีก

สาระ

ผีฟ้าเป็นชื่อเรียกบุคคลที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ยกให้เป็นหมอรักษาคนป่วยตามความเชื่อในสมัยโบราณ ซึ่งเชื่อกันว่าผีฟ้าเป็นหมอเทวดา สามารถรักษาผู้ป่วยให้หายจากอาการเจ็บป่วยได้ ผู้ที่เป็นผีฟ้ามักจะเป็นคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน เป็นผู้มีความรู้ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากผีฟ้ารุ่นก่อนๆ ชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด มีความเชื่อถือต่อ "ผี" มากเพราะมีความเชื่อว่าเหตุที่เกิดเภทภัยเจ็บไข้ได้ป่วย น้ำท่วม ฝนแล้งน้ำล้นหรือพืชพันธุ์ ัญญาหารเหี่ยวแห้ง เป็นสิ่งที่เกิดมาจากอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของผีนางเทวดาทิ้งสิ้น พวกเขาจึงเช่นไหว้บวงสรวงผีต่าง ๆ และมี สิ่งที่น่าสังเกตคือ

ทุกครั้งที่มีการเซ่นไหว้เป็นประจำทุกฤดูกาลแล้วจะเกิดแต่ความสุขไปทั่ว ผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยก็หาย ข้าวกล้าในนาที่อุดม สมบูรณ์ดีและการที่มีคติความเชื่อดังกล่าวนี้ก็ทำให้เกิดประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีหลายลักษณะ และพิธีบูชาผีฟ้า ก็เป็นอีก พิธีหนึ่ง

ผีฟ้า หรือ ผีแถน นั้นชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด มีความเชื่อว่าเป็นเทวดามากกว่าเป็นผี ผีฟ้าจึงเป็นผีที่อยู่ระดับสูงกว่าผีชนิดอื่น ๆ ส่วนแถนนั้นมีความเชื่อว่าเป็นคำเรียกรวมถึงเทวดา และแถนที่ใหญ่ที่สุดคือ "แถนหลวง" ซึ่งเชื่อว่าเป็นพระอินทร์ ผีฟ้าหรือผีแถนนั้นแต่ละพื้นที่มีการเรียกที่แตกต่างกันไป และมีความเชื่อว่า "ผีฟ้า" นั้นสามารถที่จะดับขุภะเชิญหรือทำลายล้างอุปสรรคทั้งปวงได้และสามารถที่จะช่วยเหลือมนุษย์ที่เดือดร้อนได้ การที่มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยนั้นเนื่องจากไปละเมิดต่อผี การละเมิดต่อบรรพบุรุษ การรักษาต้องมีการเชิญผีฟ้ามาสถิตอยู่ใน ร่างของคนทรงเรียกว่า "ผีฟ้า นางเทียน" ในการรำผีฟ้าของชาวชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด นั้นมีองค์ประกอบ ทั้งหมด ๔ ส่วนคือ หมอรำผีฟ้า หมอแคน ผู้ป่วย และเครื่องคาย หมอรำผีฟ้า จะเป็นผู้หญิงที่มีอายุหรือบางท้องถิ่นจะเป็นผู้หญิงสาว โดยเฉพาะ และจะต้องสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มหมอลำผิงเท่านั้น แต่ที่จริงผีฟ้าสามารถสิงได้ ทั้งหญิง ชายและเด็ก โดยไม่จำกัดอายุ หมอแคน (หมอม้า) จะต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป่าแคนมาเป็นอย่างดี เพราะในการประกอบพิธีจะต้องใช้เวลานาน จะต้องมีการเป่าอยู่ตลอดเวลา ส่วน ผู้ป่วย นั้น จะต้องแต่งกายตามที่ได้กำหนดไว้ คือ มีผ้าไหมหรือผ้าขาวม้าพาดบ่า มีดอกมะละกอซึ่งตัดร้อยเป็นพวงทัดหู ผู้ป่วยนั้นสามารถที่จะพอรำกับหมอลำได้ และสิ่งที่สำคัญอีกอย่างคือ เครื่องคาย เป็นสิ่งที่ยัญเชิญครูอาจารย์ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วมาช่วยเหลือ รักษาผู้ป่วย ในการรำผีฟ้า นั้นจะมีความแตกต่างกันตามแต่ละท้องถิ่น เมื่อครูบาเก่าเข้าสู่ร่าง ผู้ทำ พิธีจะต้องสวมผ้าชิ้นทับผ้าที่สวมอยู่ (กรณีของผู้ป่วยเป็นชาย) หรือถ้าผู้ป่วยเป็นผู้หญิงครูบาจะสวมผ้า แพรหรือผ้าฝ้าย โดยสวมทับผ้าถุงเดิม ซึ่งจะจัดไว้อยู่ใกล้เครื่องคาย ในการรักษาทุกคนจะต้องพอรำ กันทุกคนและขึ้นอยู่กับผู้ป่วย ถ้าผู้ป่วยต้องการดูการพอรำก็จะทำหน้าที่ต่อไป แต่ถ้าไม่ต้องการ ครูบาก็จะนำเครื่องคายขึ้น ไปเก็บบนหิ้ง และจะมาร่วมกันรับประทานอาหาร

ความเชื่อของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด เชื่อว่าผีฟ้าสามารถที่จะกำหนดการเกิดการตายของมนุษย์ได้ การที่มนุษย์ตายไปจะวิญญาณจะออกจากร่างเพื่อ ไป พบบรรพชน แต่ขวัญจะไม่แตกดับเหมือนร่าง เป็นเพียงการจากไปของร่างแต่วิญญาณยังคงอยู่กับผู้มีชีวิต สาเหตุที่มีการพอรำกันนั้นก็เพื่อเป็นการทำให้คนไข้มีพลังจิตในการต่อสู้กับการเจ็บป่วย มีอารมณ์ผ่อนคลาย ความตึงเครียด จิตใจปลอดโปร่งไว้วิตกกังวล และสร้างจิตสำนึกด้านความกตัญญู เป็นคตินิยมของวัฒนธรรมไทย ซึ่งได้สืบทอดต่อกันมาจนกลายเป็น ประเพณี จะเห็นว่าผีฟ้า นั้นเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจมนุษย์ โดยมีคติเตือนใจว่า "คนไม่เห็น ผีเห็น" สำหรับทุกวันนี้การรำผีฟ้าจะเลือนคลายลงไป เพราะความเจริญทางด้าน การแพทย์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่สำหรับ ชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด การกระทำพิธีกรรมเกี่ยวกับผีฟ้า ไม่ใช่เป็นสิ่งมลายหายไปหรือไร้สาระสิ้นเชิงเสียทีเดียว เชื่อว่าผีมี

อำนาจเหนือกว่ามนุษย์ ผีที่มีอยู่ในโลกมนุษย์มีหลายประเภท เช่น ผีปู่ตา ผีตาแฮก ผีปอบ ผีพราย ผีกองกอย ผีเป่า ผีโพง ผีเงือกหรือผีน้ำ ผีเผด (เปรต) ผีป่า ผีภู ฯลฯ

พิธีการที่ปฏิบัติต่อผีถ้าทำผิดจากแนวปฏิบัติผีจะทำให้เจ็บไข้ได้ป่วย ผีฟ้า คือ แขนที่อยู่บนฟ้ามีอำนาจเหนือกว่าทุก ๆ ผี ที่อยู่บนโลกมนุษย์ สามารถรักษาเยียวยาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยของมนุษย์ให้หายได้

ความสำคัญ ราผีฟ้า เป็นพิธีกรรมรักษาผู้ป่วยที่มีสุขภาพจิตไม่ดี หรืออาการเจ็บป่วยที่เกิดจากจิตใจ ทำให้หายจากการเจ็บป่วยได้ นอกจากนี้จะทำให้ครอบครัวและคณะญาติพี่น้องเกิดความสามัคคีกัน ทำให้ทุกคนต้องทบทวนพฤติกรรมหรือการกระทำของตนเองเสมอว่า มีอะไรผิดจากทำนองคลองธรรมหรือไม่

พิธีกรรม แม่หมอ หรือครูบาจะจัดเครื่องบูชาผีแล้วล่าส่งลูกก่อนว่าการเจ็บป่วยนั้นเกิดจากอะไร มากน้อยเพียงใดจะถึงขั้นต้องเชิญผีฟ้าลงมารักษาหรือไม่ ถ้าอาการไม่หนักหรือผิดผีเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็จะไม่เชิญผีมาเพื่อขอขมา โดยบนบานว่าผีต้องการอะไรจะจัดให้ ระดับนี้เรียกว่า ลำทรง ถ้าอาการเจ็บป่วยมีอาการหนัก จะต้องแต่งเครื่องบูชาเชิญผีฟ้าลงมารักษา

พิธีจะเริ่มจากหมอแคนเป่าแคน ครูบาล่าเชิญผีฟ้าพร้อมกับเดินรอบ ๆ เครื่องบูชา บางครั้งมีการฟ้อนรำด้วย ผู้ช่วยครูบาจะล่าไปรอบ ๆ เช่นเดียวกัน เมื่อผีฟ้าลงมาเข้าสิงทุกคนจะมีอาการสั่นไม่รู้สติตัว ผีฟ้าจะบอกวิธีการปฏิบัติเพื่อให้หายจากการเจ็บป่วย จากนั้นก็จะกลับเมืองฟ้า จึงเรียกว่าราผีฟ้า

๓. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา

วิถีชีวิตของชาวอีสานผูกพันกับเสียงแคนมาเป็นเวลาหลายชั่วอายุ แคนเป็นเครื่องดนตรีพื้นบ้านที่มีความไพเราะและงดงามทางเสียง แคนมีบทบาทต่อชีวิตของคนชาวอีสานอย่างแยกจากกันไม่ได้ ซึ่งในงานมหรสพพื้นบ้านมีหมอลำต้องคู่กับหมอแคน (ยูร กมลเสวีรัตน์, ๒๕๔๖) การทำแคนของช่างแคน เป็นความรู้ ความคิด ความสามารถ ที่ช่างแคนสั่งสมประสบการณ์เป็นผู้มีภูมิปัญญาที่มีความรู้ความชำนาญเฉพาะทางตามความถนัด (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๔๐ : ๑๑-๑๒) ซึ่ง วินัย วีรวัฒนานนท์ (๒๕๔๒) ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาว่า หมายถึง ความรู้ความคิด ที่สั่งสมไว้ หรือคือความสามารถในการสืบค้นหาคคุณค่า เช่นการเรียนรู้ของคนโบราณสมัยก่อน มีการถ่ายทอดความรู้ ความคิดของบรรพบุรุษในทางปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ ภูมิปัญญา ได้สะท้อนออกมาใน ๓ ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

๑. ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช และธรรมชาติ

๒. ความสัมพันธ์ร่วมกันกับคนอื่น ๆ ในสังคม หรือในชุมชน

๓. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหลาย

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (๒๕๔๘) กล่าวว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ และศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่สืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย มีความเชื่อมโยงกันทั้งระบบ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญามีความต่อเนื่องยาวนานมีการสะสมความรู้ทุก ๆ ด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด พัฒนาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัยและสิ่งแวดล้อมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและทางวัฒนธรรมเป้าหมายสำคัญคือ ความสมบูรณ์พูนสุขของประชากรทุกชาติ ชั้นวรรณะ มิใช่จำกัดแต่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

อนันท์ กาญจนพันธุ์ (๒๕๔๘) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่อยู่นิ่งกับที่ ย่อมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งตรงกับ วิจารณ์ พานิช(๒๕๔๖ : ๑๑-๑๖) กล่าวว่า ภูมิปัญญาไม่ได้อยู่นิ่งกับที่ แต่เป็นภูมิปัญญาที่เคลื่อนไหว และไม่ปฏิเสธการนำความรู้เชิงวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาเชื่อม ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหมือนชีวิตตามมนุษย์ผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญา คือ มีเกิด มีดับ ปรับเปลี่ยนเรียนรู้ใหม่ และงอกงามเสมอ (เอกวิทย์ ณ ถลาง, ๒๕๔๖)

๔. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแคน

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร งานวิจัย บทความ และหนังสือที่เกี่ยวข้องกับการทำแคน พบว่า แคนเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุดของภาคอีสาน (เจริญชัย ชนไพโรจน์, ๒๕๒๖) เป็นเครื่องดนตรีที่นิยมที่สุดของชาวอีสานมาแต่สมัยโบราณ มีหลักฐานเก่าแก่ที่สุดในยุคโลหะ วัฒนธรรมดองซอน เป็นเครื่องมือศักดิ์สิทธิ์ของราชสำนักทุกแห่งในสุวรรณภูมิ ซึ่งหลักฐานปรากฏหลากหลายรูปคนเป่าแคนบนกลองมโหระทึกมีอายุประมาณ ๓,๐๐๐ ปี (สุจิตต์ วงษ์เทศ, ๒๕๔๕) นอกจากนี้ แคนเป็นส่วนหนึ่งของศิลปะการแสดงที่สำคัญของภาคอีสาน ที่มีวิถีชีวิตมีความผูกพันกับแคน แคนนั้นถือว่าเป็นวิถีชีวิต เป็นรากเหง้าของความคิดและพลังขับเคลื่อนคนอีสานเป็นพลังสร้างสรรค์ซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมอีสานยั่งยืนและดำรงอยู่ (ชิงชัย มงคลธรรม, ๒๕๔๑) นอกจากนี้ยังเป็นเอกลักษณ์ที่มีคุณค่าที่สร้างความเพลิดเพลินบันเทิงใจ และมีคุณค่าด้านพิธีกรรมของกลุ่มชน (ทรงคุณ จันทจร, ๒๕๔๐)

แคน เป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับการยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์อีสาน เป็นผู้นำเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการบรรเลงเพลง หรือหมอลำ ใช้ในพิธีกรรม ศาสนพิธี เทศกาลงานบุญประเพณีของชาวอีสาน (แวง พลังวรรณ, ๒๕๔๕) แคนเป็นเครื่องดนตรีประเภทเครื่องลมชนิดที่มีลิ้นอิสระเสียงเกิดจากการดูดหรือเป่า ผ่านกระแสดิ้นแคน (ชลิต ชัยครรชิตและคณะ, ๒๕๔๔) วัสดุที่ใช้ในการทำแคนหาได้ง่ายในท้องถิ่น หรือเป็นวัสดุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ นอกจากแผ่นโลหะ ที่ช่างแคนได้นำมาทำเป็นลิ้นแคน (บุญเลิศ จันทร, ๒๕๓๑ : ๔๑) ซึ่งมีผลต่อการสร้างระบบเสียงของแคนโดยตรงคือ ขั้นตอนในการเตรียมลิ้นแคนและขั้นตอนการเตรียมท่อน สุรศักดิ์ พิมพ์เสน (๒๕๓๒) ได้ทำการศึกษการทำแคน : เฉพาะกรณีศึกษา บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัด

ร้อยเอ็ด พบว่า การสร้างระบบเสียงแคนมีความสัมพันธ์ในลักษณะ ขึ้นคู่ กล่าวคือ เริ่มด้วยการสร้างเสียงล้วน สร้างเสียงคู่ ๘ จากนั้น สร้างเสียงคู่ ๔ คู่ ๑ คู่ ๒ คู่ ตามลำดับ การสร้างเสียงพบว่า เสียงที่ดังเป็นระบบเสียงคล้ายกับระบบของเสียง Soprano Recorders กล่าวคือ เสียง โด เร มี ฟา ซอล ลา ที่ ครอบตาม Diatonic Scale ทุกประการ

สำเร็จ คำโมง (๒๕๓๘) ได้แบ่งประเภทแคน ตามช่วงแคนกำหนดชื่อเรียก ตามตัวเลขของจำนวนลูกแคน ดังนี้

๑. แคนหกหรือแคนโก่ ประกอบด้วยลูกแคน ๖ ลูก จัดเรียงเข้าอยู่ในเต้าเป็น ๒ แพ (raft) ซ้ายขวา แผละ ๓ ลูก มีระบบเสียงอยู่ในมาตรา แพนตะโทนิค (pentatonic scale) เรียงระดับจากต่ำไปสูง ๕ เสียง คือ ซอล ลา โด เร มี เสียงซอล (soh หรือ sol) มี ๒ ลูก เป็นคู่เสียงอ็อกเทฟ (คู่ ๘ เเปอร์เฟคท์) แคนหกเหมาะสำหรับบรรเลงทำนองใน ๒ บันไดเสียง คือ บันไดซีเมเจอร์ (C major) และบันไดเอไมเนอร์ (A minor)

๒. แคนเจ็ด ประกอบด้วยลูกแคน ๗ คู่ (๑๔ ลูก) จัดเรียงเข้าในเต้า ๒ แพ ซ้ายขวา แผละ ๗ ลูก มีระบบเสียงอยู่ในมาตรา ไดอะโทนิค (diatonic scale) เรียงระดับจากต่ำไปสูง ๗ เสียง คือ ลา ที โด เร มี ฟา ซอล แต่ละเสียงมีคู่เสียงเป็นคู่ ๘ เเปอร์เฟคท์ หรือ คู่เสียงอ็อกเทฟ ยกเว้น เสียงซอลเป็นเสียงคู่ ๑ เเปอร์เฟคท์ หรือ เสียงยูนิซัน (unison) คือเป็นเสียงคู่ในระดับเสียงเดียวกัน แคนเจ็ดมี ๒ ช่วงทบเสียง (๒ octaves) เรียงระดับเสียงจากต่ำไปสูงได้ ๑๓ เสียง คือ ลา ที โด เร มี ฟา ซอล ลา ที โด เร มี ฟา และซอลระดับเดิม แคนเจ็ด เหมาะสำหรับใช้บรรเลงใน ๖ บันไดเสียง คือ บันไดโทนิค (Tonic) บันไดซับมิแนนท์ (subdominant) และบันไดโดมิแนนท์ (dominant) ทั้งทางเมเจอร์ และทางไมเนอร์

๓. แคนแปด ประกอบด้วยลูกแคน ๘ คู่ (๑๖ ลูก) จัดเรียงเข้าอยู่ในเต้าเป็น ๒ แพ ซ้ายขวา แผละ ๘ ลูก มีระบบเสียงอยู่ในมาตราไดอะโทนิคครบ ๒ ช่วงทบเสียง อย่างสมบูรณ์ แคนแปดวางตำแหน่งเสียงของลูกแคนเหมือนกับแคนเจ็ดทุกประการ เพียงแต่เพิ่มลูกแคนเดิมเข้ามาอีก ๑๖ คู่ (๒ ลูก) ที่ลำดับปลายสุดของเต้า ใช้เป็นเสียงประสานขึ้น (drone) ช่วงแคนและหมอลแคนเรียกเสียงประสานขึ้น หรือ เสียงโดรนว่า “เสียงเสฟ” คู่ ลูกแคนที่เป็นเสียงโดรนนั้นมีชื่อเรียกว่า “คู่เสฟก้อย” เพราะเวลาบรรเลงมักใช้นิ้วก้อยของผู้บรรเลงปีดรู้นับเสียงเสฟขวาเป็นเสียง “ลา” ใช้ประสานขึ้นกับทำนองเมเจอร์ แคนแปด เป็นแคนที่หมอลานิยมใช้มากที่สุด และถือว่าเป็นแคนมาตรฐาน (standard kaen) เพราะมีช่วงทบเสียงในระบบมีมาตราไดอะโทนิค ถึง ๒ ช่วงทบเสียง แคนมีคู่เสฟใช้ทำเสียงประสานขึ้นร่วมคอร์ดได้อีก ๒ ทาง (๒ modes) คือ ทางไมเนอร์และทางเมเจอร์

๔. แคนเก้า ประกอบด้วยลูกแคน ๙ คู่ (๑๘ ลูก) จัดเรียงเข้าอยู่ในเต้าเป็น ๒ แพ ซ้ายขวา แผละ ๙ ลูก มีระบบเสียงอยู่ในมาตราแบบไดอะโทนิคครบ ๒ ช่วงทบเสียง กับทีเสียงเสฟประสานขึ้นอีก ๒ เสียง เหมือนกันกับแคนแปดทุกประการ แต่ได้เติมคู่เสฟก้อยพิเศษเข้ามาอีก ๑ คู่ เพื่อให้

เสียงประสานขึ้นและยังช่วยให้ผู้บรรเลงเลือกใช้ให้เหมาะกับทำนองต่างบันไดเสียงหลายบันไดขึ้นไปอีก แคนเก้า นิยมทำให้มีความยาวอย่างน้อยเกือบเป็น ๒ เท่า ของแคนเจ็ด แคนแปด เพื่อให้มีระดับชุดเสียง (register) ทุ้มต่ำอยู่ในแนวเทนอร์ (tenor) หรือแนวเบส (bass) ทั้งนี้เป็นเพราะถ้าทำแคนเก้า ให้มีขนาดยาวเท่าแคนเจ็ด แคนแปด จะทำให้ระยะห่างระหว่างลิ้นกับรูแพงของลูกเสพก้อยที่เพิ่มเข้ามาใหม่นั้น มีระยะแคบมากจนทำให้ควบคุมลมผ่านไม่ได้จะเกิดเสียงดังตลอดเวลา ซึ่งอาการเช่นนี้ ช่างทำแคน เรียกว่า “ลิ้นนอง”

๕. แคนสิบ ประกอบด้วยลูกแคน ๑๐ ลูก จัดเรียงเข้าอยู่ในเต้าเป็น ๒ แพ ซ้าย ขวา แพละ ๑๐ ลูก มีระบบเสียงอยู่ในมาตราแบบไดอะโทนิกรบ ๑ ช่วงทบ พร้อมกับเสียงประสานขึ้นหรือแยงโค รนอีก ๓ เสียง คือเสียง “โซ ลา และเร” นายสำเร็จ คำโหมงได้พัฒนาแคนสิบขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ โดยวางระดับเสียงมาตราไดอะโทนิค เรียงไว้เหมือนระบบดนตรีสากล มีเสียงเรียงลำดับจากต่ำไปหาสูง คือ ซอล ลา ที โด เร มี ฟา

การกำหนดบันไดเสียงของแคน เสียงสูงต่ำเรียกเป็นจำนวนนิ้ว เช่น แคนเก้าไป มีบันไดเสียงทุ้มต่ำกว่าแคนแปดไป และแคนแปดไปมีบันไดเสียงทุ้มต่ำกว่าแคนเจ็ดไป ไปเป็นภาษาอีสานแปลว่า “นิ้วไป” หรือ “นิ้วหัวแม่มือ” ซึ่งช่างทำแคนใช้ความกว้างของนิ้วของตนเป็นเครื่องวัดความห่างและเรียกหน่วยความห่างตามจำนวนครั้งที่เรียงนิ้วไปลงไป เช่น ถ้าสลั้ววางเรียงนิ้วไปซ้ายขวาลงไปตามความยาวของสิ่งหนึ่งได้ ๘ ครั้ง ก็เรียกความยาวของสิ่งนั้นว่า ยาว ๘ ไป เป็นต้น ในการทำแคน ช่างแคนจะถือเอาลูกแคนลูกที่ ๑ ของแพขวามือเป็นเสียงหลัก เรียกแคนลูกนั้นว่า “ลูกยั้ง” มีระดับเสียงตรงกับเสียง “ลาต่ำ” ระยะห่างระหว่างลิ้นของลูกยั้งกับรูแพงต่างของลูกแคนวัดได้กี่นิ้วไป ก็จะใช้เรียกชื่อตามนั้น ทั้งเต้า

แคนเจ็ดไป คือ แคนที่ลูกยั้ง (ลาต่ำ) มีความห่างระหว่างลิ้นแคนกับรูแพงต่างวัดได้เท่ากับ ๗ นิ้วไป ประมาณ ๑๗-๑๘ เซนติเมตร ถ้าเทียบบันไดเสียงกับเครื่องคีย์บอร์ดจะตรงกับบันไดเอไมเนอร์ (A minor) และบันไดซีเมเจอร์ (C major) โดยประมาณ และอาจแต่งเสียงให้อยู่ในบันไดเสียงจีไมเนอร์ (G minor) และบันไดบีแฟลตเมเจอร์ (Bb major) ซึ่งต่ำลงไปอีก ๑ บันไดได้โดยง่าย

แคนแปดไป คือ แคนที่ลูกยั้ง (ลาต่ำ) มีความห่างระหว่างลิ้นแคนกับรูแพงต่างวัดได้เท่ากับ ๘ นิ้วไป ประมาณ ๑๕-๒๐ เซนติเมตร ถ้าเทียบบันไดเสียงกับเครื่องคีย์บอร์ดจะตรงกับบันไดเอฟไมเนอร์ (F minor) และบันไดเอแฟลตเมเจอร์ (Ab major) โดยประมาณและอาจแต่งเสียงให้อยู่ในบันไดอีไมเนอร์ (E minor) และบันไดจีเมเจอร์ (G major) ได้โดยง่าย

แคนเก้าไป คือ แคนที่ลูกยั้ง (ลาต่ำ) มีความห่างระหว่างลิ้นแคนกับรูแพงต่าง วัดได้เท่ากับ ๙ นิ้วไป คือประมาณ ๒๑-๒๒ เซนติเมตร ถ้าเทียบบันไดเสียงกับเครื่องคีย์บอร์ดจะตรงกับบันไดดีไมเนอร์ (D minor) และบันไดเอฟเมเจอร์ (F major) โดยประมาณและอาจแต่งเสียงให้อยู่ในบันไดซีไมเนอร์ (C minor) และบันไดอีแฟลตเมเจอร์ (Eb major) ได้โดยง่าย

สมบัติ ศรีสิงห์ (<http://sitantara.5owebs.com>) ได้จำแนก ส่วนประกอบของแคน ดังนี้

๑. ลูกแคน ทำจากไม้ตระกูลไผ่ชนิดหนึ่ง ทางภาคอีสานเรียกว่าไม้ไผ่เสี้ย ชาวลาวเรียกไม้เสี้ยน้อย ทางภาคกลางและภาคเหนือเรียกไม้ซาง ช่างแคนนำมาใช้ทำแคน เรียกไม้กู่แคน

๒. เต้าแคน ทำจากไม้เนื้อไม้แข็งมากน้ก เช่น ไม้แคน ไม้ตะเคียน ไม้หนามแท่ง ไม้ประคู้ แต่ที่นิยมมากที่สุดคือ รากไม้ประคู้ เพราะรากไม้ประคู้ ไม้แข็งมากน้ก ตัด บาก เจาะทำรูปทรงของเต้าแคนได้ง่าย เต้าแคนมีลักษณะกลมเป็นกระเปาะ หัวท้ายสอบ ตรงกลางเจาะ บากเป็นรูทะลุสี่เหลี่ยมสำหรับใส่ลูกแคน รูปร่างเต้าแคนของช่างแคนแต่ละคนจะไม่เหมือนกัน เป็นลักษณะเฉพาะตนของแต่ละคน

๓. หลาบโลหะ เป็นแผ่นบาง ๆ ใช้สำหรับทำลิ้นแคน หลาบโลหะที่ใช้ทำลิ้นแคน เป็นโลหะผสม โดยมากใช้โลหะผสมระหว่างทองแดงกับเงิน แคนที่ใช้ลิ้นที่ทำจากทองแดงผสมกับเงิน เรียกว่า แคนลิ้นเงิน ให้โทนเสียงออกนุ่ม ๆ มีเสียงสดใส โทนแหลมของโลหะทองแดงและเสียงโทนนุ่มของโลหะเงิน ส่วนแคนที่ใช้ลิ้นที่ทำจากสแตนเลสล้วน ๆ ไม่ผสมเงิน เรียกว่า แคนลิ้นทองแดง หรือแคนลิ้นทอง ให้เสียงโทนแหลมใสเป่าแล้วเสียงดังไกล แต่มีความนุ่มนวลน้อย ลิ้นแคนที่ทำจากหลาบโลหะ สแตนเลส มีความแข็ง เหนียว ทน มีการคืนตัวดี อายุการใช้งานนานกว่าลิ้นเงินเล็กน้อย ลิ้นทองเหลือง หาง่าย ราคาไม่แพง คุณภาพต่ำ เพราะทองเหลืองอ่อน ไม่เหนียว มีการคืนตัวปานกลาง ให้เสียงใส นุ่ม แต่ไม่แน่น เสียงออกแนวโปร่ง ๆ หลวม ๆ

๔. จี๊สูด หรือ ชันโรง เป็นจี๊ผึ่งเหนียวสีดำที่ได้จากแมลงชนิดหนึ่งตัวเล็กกว่าผึ้ง เรียกว่าแมลงจี๊สูด หรือ บางแห่งเรียก แมงน้อย คุณสมบัติของจี๊สูด อ่อน เหนียว ยืดหยุ่น ไม่ติดมือและไม่แห้งกรอบ ใช้ยึดติดลูกแคนกับเต้าแคน

๕. ไม้กั้น ทำจากไม้ไผ่ เหลาเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม กว้างประมาณ ๑ เซนติเมตร หนาประมาณ ๑ เซนติเมตร และยาวไม่เกินความกว้างของแคน ใช้กั้นระหว่างลูกแคนแพะซ้ายกับแพะขวา ตรงจุดที่มีเชือกมัด ซึ่งจุดที่มีเชือกมัดโดยมากจะมี ๓ จุด คือ ด้านล่าง ๑ จุด ตรงกลางแถว ๆ ปลายลูกแคนที่สั้นที่สุด ๑ จุด และด้านบนตรงปลายลูกแคนที่ยาวที่สุดอีก ๑ จุด นอกจากนั้น ตรงรูสี่เหลี่ยมของเต้าแคน ใช้ไม้กั้นอีก ๒ จุด บน ล่าง รวมกันแล้วแคน ๑ ดวงใช้ไม้กั้น ๕ อัน นอกจากนั้นยังมีเชือกสำหรับมัดยึดลูกแคนให้อยู่ในรูปทรงที่ต้องการ แคนที่ผลิตแถวจังหวัดร้อยเอ็ดใช้เครือย่านางรัดแคน ส่วนแคนที่ผลิตแถวนครพนม นิยมใช้หวายเป็นเชือกรัดแคน

บูร กมลเสวีรัตน์ (๒๕๔๖) ได้ศึกษาอุปกรณ์ หรือ เครื่องมือสำหรับใช้ในการทำแคนมีทั้งหมด ๑๒ อย่าง ดังนี้

๑. ลีวเล็ก จะใช้สำหรับสับลีนแคน โดยการตอกสกัดแผ่นโลหะออกมาจากแผ่นหลายโลหะ ให้ขาดเป็นเส้นเล็ก ๆ แล้วสกัดให้เป็นลีน

๒. ลีวใหญ่ ใช้สำหรับเจาะเต้าแคนที่กลึงจนกลมเป็นรูปแล้ว โดยจะเจาะตรงกลางเต้าเป็นรูปทะลุให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าสำหรับเสียบลูกแคน

๓. มิดตอก จะเป็นมิดปลายแหลมและคมแข็ง ตัวมิดมีลักษณะคล้ายใบไม้ครึ่งซีก ต่อด้ามให้ยาวเพื่อความสะดวกในการจับ ใช้สำหรับตัดไม้กู่แคน เจาะรูเต้า รูแพ รูลีน ขุดแต่งเต้าแคนและขุดแต่งลีนแคน เป็นต้น ซึ่งมีมิดตอกนี้จะมีหลายขนาดต่าง ๆ กันตามประเภทของการใช้งาน

๔. ค้อนเล็ก เป็นค้อนตอกตะปูเพียงแต่มีขนาดเล็กใช้สำหรับตีแผ่นโลหะที่สกัดออกมา เพื่อรีดให้บางจนได้ที่แล้วจึงสกัดเป็นลีนอีกทีหนึ่ง

๕. ทัง เหมือนกับทังเหล็กที่ใช้รองตีเหล็กทั่ว ๆ ไปแต่เป็นทังขนาดเล็ก ใช้สำหรับรองตีแผ่นโลหะที่สกัดออกมาทำลีนแคน

๖. กระจุกข้าง เป็นอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับรองสับหรือสกัดแผ่นโลหะออกมาเป็นเส้นเล็ก ๆ เพื่อทำลีนแคน เหตุที่ต้องใช้กระจุกข้างสกัดแผ่นโลหะ เพราะกระจุกข้างมีความแข็งแรงและได้ลีนแคนที่มีคุณภาพ นอกจากนี้เวลาตอกสกัดลีนแคนทะลุลงไปถึงกระจุกข้าง คมลิวก็ไม่ได้เสียกลับทำให้ลิวคม เนื่องจากกระจุกข้างเหนียวกว่ากระจุกสัตัวชนิดอื่น หากใช้กระจุกสัตัวชนิดอื่นหรือวัสดุอย่างอื่นแทน กระจุกข้างจะทำให้คมลิวเสียและได้ลีนแคนที่คุณภาพไม่ดี

๗. ไม้แซ้น เป็นแผ่นโลหะทำด้วยทองเหลืองบาง ๆ แบน ๆ เล็กคล้ายหลายโลหะใช้สำหรับรองเพื่อจัดให้ลีนแคนกระดกขึ้น ทำให้สะดวกในการขุดแต่งลีนแคน

๘. เหล็กซี เป็นเหล็กปลายแหลมและยาวพอที่จะแทงทะลุปล้องแคน มีสองขนาด คือ เหล็กซีอันเล็กกับเหล็กซีอันใหญ่ อันเล็กใช้สำหรับเจาะรูนบที่ใช้นิ้วมือกดบิดเวลาที่เป่า เหล็กซีอันใหญ่ใช้สำหรับทะลุปล้องแคน โดยนำเหล็กซีไปลงไฟให้ร้อนจัดแล้วจึงนำมาแทงทะลุ ปล้องแคน ถ้าไม่ทะลุปล้องแคนก่อนที่จะตัดไม้กู่แคนเมื่อนำไปลงไฟจะเกิดการขยายตัว ไม้กู่แคนจะระเบิดทำให้เสีย

๙. ไม้มือลิง เป็นไม้เนื้อแข็ง รูปร่างแอ่นงอนมีตาไม้ไผ่เป็นข้อที่ปลายข้างหนึ่ง ใช้สำหรับตัดลูกแคนที่ลงไฟให้ตรง โดยสอดลูกแคนเข้าไปในข้อไม้ไผ่

๑๐. ปูนขาว ใช้ทาลีนแคนเมื่อนำลีนแคนไปเสียบติดกับลูกแคน เพื่อไม่ให้ลมลอดผ่านไปยังส่วนอื่น ๆ นอกจากผ่านเฉพาะลีนแคนเท่านั้นในขณะที่เป่า ดังนั้นจึงต้องทาปูนขาวร่องระหว่างลูกแคนกับลีนแคนให้สนิท

๑๑. ไม้ซา เป็นไม้ไผ่ชนิดหยาบ ได้แก่ ไม้ซาง ใช้สำหรับขัดแต่งลีนแคนให้เกลี้ยงเงาเรียบร้อย เพื่อให้เกิดความสน่สะเทือนดี

๑๒. เถาย่านาง เป็นไม้เถาชนิดหนึ่งที่มีความเหนียวและคงทน ใช้มัดยึดลูกแคนให้ติดกันเป็นระเบียบเกิดความสวยงามมากกว่าใช้เชือกทั่ว ๆ ไป และยังคงทนกว่า

ขั้นตอนการทำแคน

๑. ขั้นตอนเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ซึ่งมีอยู่ ๓ ขั้นตอน ดังนี้

๑.๑ การเตรียมลั่นแคน ขั้นตอนสำคัญที่มีผลต่อระบบเสียงของแคน ก็คือ

๑.๑.๑ การเตรียมลั่นแคนช่างแคนจะทำการหลอมเหรียญสตางค์แดงใบเข้าดินเหนียว โดยใส่เหรียญลงไปใบเข้าดินเหนียวจำนวน ๗ เหรียญ แล้วนำไปวางบนกองไฟใช้ถ่านกลบเบา เพื่อให้ร้อนกว่าเดิม จากนั้นใช้ท่อสูบเพิ่มความร้อนเข้าไปในโลหะที่กำลังหลอมร้อนจัดขึ้นพร้อมกับเติมเกลือลงไปโลหะที่หลอมใสเป็นเงา เมื่อโลหะทองแดงร้อนจัดได้ที่แล้ว ก็ยกมาเทลงในรางไม้ที่มีน้ำเต็มรางให้เป็นก้อนวงรี เพื่อจะได้ตีเป็นแผ่น ซึ่งความเย็นของน้ำ กรอบไม้และฝารองจะทำให้โลหะทองแดงเย็นลงและรวมตัวกันเป็นก้อนวงรี แล้วจึงเทก้อนโลหะออกจากบล็อก เพื่อนำมาตีให้เป็นหลายโลหะ

๑.๑.๒ ขั้นตอนต่อไปเป็นการตีทอง เมื่อได้ก้อนโลหะทองแดงที่เย็นแล้ว ก็จะตีให้เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นแท่ง ๆ โดยวิธีการตีผสมกับการลนไฟ เพื่อตีให้ออกมาเป็นแผ่นบาง ๆ ที่เรียกว่า “หลายโลหะ” เพื่อนำไปทำลั่นแคนต่อไป

๑.๑.๓ ขั้นงานทอง เป็นการนำแผ่นทองแดงมาตัดเป็นเส้น ๆ ให้ได้แผ่นละประมาณ ๒๐ - ๒๕ เส้น แล้วนำเส้นทองแดงมาตีแผ่ออกให้กว้างเป็นแผ่นบาง ๆ ประมาณ ๔ มิลลิเมตร ขั้นนี้จึงเรียกว่า “งานทอง”

๑.๑.๔ ขั้นตีลั่นแคน จะเริ่มตีจากปลายข้างใดข้างหนึ่งให้เป็นเส้นแบน ขณะตีต้องใช้ก้อนที่ตีจุ่มน้ำ เพื่อเป็นการระบายความร้อนให้เส้นทองแดงไปด้วยในตัว ผู้ตีจึงต้องอาศัยความชำนาญและมีสมาธิแน่วแน่ จึงจะได้แผ่นทองแดงที่เรียบแบนและตรงตามที่ต้องการ

๑.๑.๕ ขั้นสับลั่น เมื่อได้แผ่นทองแดงแล้ว จะทำการสับลั่น เพื่อให้ได้ลั่นแคน ๓ ขนาด คือ ลั่นที่มีเสียงต่ำ ลั่นที่มีเสียงปานกลาง และลั่นเสพ ซึ่งเป็นลั่นที่มีเสียงสูงสุด จะใช้สำหรับประสานเสียง

๑.๑.๖ ขั้นตาดลั่น การตาดลั่นเรียกอีกอย่างหนึ่งคือการชูดลั่น โดยนำลั่นแคนที่ได้มาชูดให้บางลงอีก เพื่อให้เกิดการสั่นสะเทือนดีและเหมาะกับระดับเสียงที่ต้องการ

๑.๑.๗ ขั้นตัดลั่น เมื่อได้ลั่นที่ชูดหรือตาดแล้ว ก็ตัดลั่นออกจากกัน เพื่อจะได้นำไปประกอบกับกู่แคนในลำดับต่อไป

๑.๒ การเตรียมลูกแคน สมัยก่อนช่างแคนจะตัดไม้กู่แคน แล้วนำมาตากให้แห้งประมาณ ๓ - ๔ สัปดาห์เสียก่อน จึงจะนำไปใช้ทำแคนได้ ซึ่งระดับเสียงของแคนจะขึ้นอยู่กับขนาดและความยาวของไม้กู่แคน คือ ไม้ยิ่งเล็กและสั้น เสียงก็ยิ่งแหลม ถ้าไม้ใหญ่และยาว เสียงจะทุ้ม ปัจจุบันช่างแคนจะซื้อไม้ที่พ่อค้านำมาขายให้ หลังจากตัดตามขนาดที่ต้องการแล้วจะเอาเหล็กซีเผาไฟให้

ร้อนจัด จนเหล็กแดงโพลง แล้วเจาะไปชปล่องไม้กู่แคน เรียกว่า “การซี” จนทะลุตลอดทั้งลำ เมื่อเจาะทะลุทุกลำตามที่ต้องการ ก็เอาไม้กู่แคนไปลนไฟ แล้วตัดในไม้มีมือลิง ดังกล่าวไว้ข้างต้น เพื่อไม่ให้ไม้กู่แคนโค้งงอ ซึ่งจะทำให้น้ำในไม้กู่แคนแห้ง ทำให้ไม้กู่แคนแข็งแรง และยังทำให้กลายเป็นสีน้ำตาลอมเหลือง แลดูสวยงามอีกด้วย

ขั้นต่อไปก็เจาะไม้กู่แคนลำละ ๔ รูทุกลำ ดังนี้

๑.๒.๑ รูแพ เจาะ ๑ รู เจาะตอนบนของเต้า ๑ รู ตอนล่างของเต้า ๑ รู โดยเจาะด้านในทั้งสองรู การเจาะรูแพนี้เจาะบากเพื่อเป่าเทียบเสียงให้สูงต่ำตามต้องการ

๑.๒.๒ รูลิ้น เจาะกลาง ๆ ไม้กู่แคนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าให้พอเหมาะกับลิ้น แคนที่จะนำมาเสียบตรึงไว้ รูลิ้นจะอยู่ระหว่างรูกลางของแพทั้งสอง เพียงแต่อยู่คนละด้าน คือ รูแพอยู่ด้านใน ส่วนรูลิ้นอยู่ด้านนอก โดยให้รูลิ้นของไม้กู่แคนทุกลำอยู่ภายในเต้าแคนด้วยกัน เพราะฉะนั้นรูลิ้นแคนจึงต้องเจาะให้มีระดับตรงกันหมดทุกลูก

๑.๒.๓ รูนับ เป็นรูที่เจาะไว้สำหรับใช้นิ้วมือปิดและเปิดเมื่อเป่าลมเข้าไปในเต้า แคน เพื่อให้เกิดเสียงเป็นทำนองเพลง รูนับนี้จะเจาะเป็นรูกลม ๆ เล็ก ๆ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ มิลลิเมตรเท่ากันทุกลูก แคนด้วยต้องเจาะรูนับเล็ก ๆ นี้เอง จึงต้องเจาะด้วยเหล็กซีขนาดเล็กลง ซึ่งมีรูปร่างยาวกลม ไม่ใช่แบนหรือเป็นเหลี่ยมทำให้ได้รูที่มีลักษณะตามที่ต้องการ ซึ่งรูนับของลูกแคนคู่แรกที่อยู่ทางปากเต้าที่ใช้เป่านั้น เจาะรูทางด้านปากเต้าให้สูงจากปากเต้าขึ้นไปประมาณ ๑ เซนติเมตรครึ่ง สำหรับนิ้วหัวแม่มือทั้งสองรูนับ รูนับของลูกแคนคู่สุดท้ายที่อยู่ทางปลายเต้า จะเจาะรูทางด้านเต้า โดยสูงจากเต้าประมาณ ๑ เซนติเมตรครึ่งเช่นเดียวกัน สำหรับนิ้วก้อยนิ้วทั้งสองนับ ส่วนรูนับของลูกแคนระหว่างกลางทั้งหมด จะเจาะรูทางด้านข้าง โดยสูงจากเต้าประมาณ ๕ เซนติเมตร เหมือนกันทุกลูก สำหรับนิ้วที่เหลือจากทั้งสองมือ หลังจากนั้นนำลิ้นที่เตรียมไว้เสียบติดกับลูกแคนที่เจาะไว้ทุกลูก แล้วใช้ปูนขาวทาयर่องลูกแคนกับลิ้นแคนให้สนิทกันไม่ให้ลมรั่วออกขณะที่เป่า ให้ลมเดินเฉพาะลิ้นแคนช่องเดียว เมื่อประกอบลิ้นเสร็จเรียบร้อย จะมีการชุบแต่งลิ้น เพื่อปรับเสียงให้ได้ระดับตามที่ต้องการ ทั้งนี้อาศัยความชำนาญของช่างแคนแต่ละคนเป็นสำคัญ

๑.๓ การเตรียมเต้าแคน การเตรียมเต้าแคนนี้ จะตัดไม้เนื้อแข็ง เช่น รากประคู้ที่จะนำมาทำเป็นเต้าให้มีท่อนขนาดใหญ่และยาวพอเหมาะเท่าที่ต้องการ แล้วนำมาตากและเหลา ชุบแต่งจนเกลี้ยงเกลาให้เป็นรูปป่องกลาง ปลายทั้งสองข้างสอบคล้ายตะโพน ช่างแคนมักจะกลึงปลายเต้าด้านหนึ่งให้เป็นยอดแหลม เพื่อให้ดูสวยงาม จากนั้นเจาะตรงกลางเต้าแคนให้ทะลุเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยให้โคนเต้าใหญ่กว้าง และรูค้อย ๆ เล็กและสอบลงไปจนถึงด้ายปลายเต้า รูนี้เพื่อสอดลูกแคนเรียงกันไปตั้งแต่ลำใหญ่สุดอยู่ข้างหน้าโคนเต้าและลดหลั่นกันลงไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ แล้วเจาะทางหัวเต้าเป็นรูกลม เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ เซนติเมตร จนทะลุถึงรูใหญ่ที่เจาะไว้สำหรับสอดลูกแคน เสร็จ

แล้วคว้านเต้าทางด้านโคน คือตรงที่เจาะรูสำหรับเป่าให้บวมลึกลงเหมาะกับริมฝีปากเวลาเป่าทำไม้คั่นกลางเพื่อคั่น ไม้ลูกแคนทั้งสองแถวให้แน่นและเป็นระเบียบ

๒. ขั้นตอนการประกอบแคน เมื่อเตรียมลูกแคนและเต้าแคนเรียบร้อยแล้วนำลูกแคนทั้งหมดมาสอดเข้าไปในเต้าแคนเป็นคู่ ๆ ตามลำดับ ตามชื่อลูกแคน โดยให้คู่แรกหันรูนับมาทางปากเต้า ส่วนคู่สุดท้ายหันรูนับไปทางปลายเต้าและลูกอื่น ๆ หันรูนับไปให้อยู่ทางด้านข้าง แล้วใช้ไม้คั่นกลางที่เตรียมไว้สอดคั่นระหว่างลูกแคนทั้งสองแถว นอกจากเพื่อให้ลูกแคนติดกันแน่นและเพื่อความเป็นระเบียบแล้วยังทำให้ลูกแคน ไม่เบียดขบกันอีกด้วย จากนั้นใช้ขี้ผึ้งปิดรอยต่อระหว่างเต้าแคนกับลูกแคน ทั้งข้างบนและข้างล่าง เพื่อจับยึดลูกแคนให้แน่นและคงที่ ไม้ให้ร่วนและเพื่อป้องกันไม่ให้ลมเป่ารั่ว ออกมาลูกแคนด้านโคนหรือด้านล่างจะตัดให้เสมอกันส่วนด้านปลายยาวสั้นไม่เท่ากัน อันดับสุดท้ายก็ใช้เถาย่านางมัดลูกแคนเป็นเปลาะ ๆ ข้างใต้เต้าลงไปประมาณสองเปลาะ และเหนือเต้าประมาณสามเปลาะ เพื่อตรึงลูกแคนไม่ให้ร่วนอีกส่วนหนึ่ง เหตุที่ใช้เถาย่านางมัดลูกแคนเพราะช่างแคนมีความเชื่อว่า แคนเป็นเครื่องดนตรีที่มีเพศหญิงซึ่งเป็นครุคนแรกมาสิงสถิตอยู่ในแคนและเถาย่านางมีคำว่า ย่า ซึ่งเป็นผู้หญิง ก็จะสอดคล้องกลมกลืนกับเครื่องดนตรีแคน

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาด้านานนิทานที่เกี่ยวข้องกับประวัติการกำเนิดแคน มีตำนานเกี่ยวกับที่มาของคำว่า “แคน” นี้อยู่หลายตำนานทุกตำนานมีเนื้อหาปลีกย่อยแตกต่างกันไปบ้าง แต่ที่เหมือนกันทั้งหมดคือ อ้างว่าเสียงแคนล้วนเลียนแบบเสียงของนกการเวก (ไทย-ลาวเรียกว่า นกกรวิก ฝรั่งเศสเรียกว่านก nightingale บางตำนานบอกว่า หญิงม่ายเป็นคนแรกที่คิดประดิษฐ์ขึ้นและทำเต้าแคนให้มีรูปร่างเหมือนเต้านมของตน อย่างไรก็ตามช่างแคนแทบทุกคนเชื่อว่าแคนเป็นเพศหญิงแม่หรือเถาว์ลัยที่ใช้ผูกมัดแคนก็ใช้เครือ “หญ้านาง” หรือ “ยานาง” และ “อ้อ” หรือ “ลาตา” สำคัญในพิธีไหว้ครูของช่างทำแคนก็กล่าวอัญเชิญ “นาง” ต่าง ๆ ลงมาช่วยคลบบันดาลให้ช่างทำแคนมีคุณภาพดี (สำเร็จ คำโหมง, ๒๕๓๘)

๕. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับช่างแคนทั่วไป

ช่างแคน คือ ผู้ผลิตแคนซึ่งเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในกระบวนการผลิตแคน ซึ่งขั้นตอนวิธีการทำคล้ายกันแต่มีสิ่งที่แตกต่างกันคือ ฝีมือ แคนคุณภาพขึ้นอยู่กับเสียง จุดกำเนิดเสียงคือลิ้นแคน ขั้นตอนการขูดลิ้นหาระดับเสียง การฟังเสียงเป็นเทคนิคเฉพาะของการพัฒนา การเรียนรู้ ช่างแคนที่มีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับว่ามีความสามารถในการผลิตแคนได้มีความไพเราะที่สุดในประเทศไทย คือ นายทวย เรื่องศรีอรัญ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม ได้มอบปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาดุริยางค์ศาสตร์ ให้แก่นายทวย เรื่องศรีอรัญ ช่างทำแคนฝีมือดีเยี่ยม เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๐

นายทวย เรื่องศรีอรัญ อายุ ๗๒ ปี เป็นราษฎรบ้านเหล่าขาม หมู่ที่ ๗ ตำบลศรีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด เริ่มเป็นช่างทำแคนมาตั้งแต่อายุ ๑๗ ปี ขณะที่เป็นนักเรียนชั้นประถมปีที่ ๕ โรงเรียนบ้านปอภาร โดยเรียนวิชาการทำแคนจากนายหว่าน จันทร์ประทักษ์ ต่อมาได้เรียนวิชาการทำแคนชั้นสูงจากนายสิงห์ทอง ชัยศิริ และได้ฝึกฝนหาความรู้ประสบการณ์ด้วยตนเองเรื่อยมา เมื่อเห็นว่ามีความสามารถสูงพอจึงได้ทำแคนเพื่อจำหน่าย

สมัยก่อนนั้นแคนขนาดเล็กราคาแต่ละ ๑๒ สตางค์ในขณะที่วัวราคาตัวละ ๔ บาท ภายหลังจากเรียนสำเร็จประถมปีที่ ๖ แล้ว ได้สมัครเป็นครูช่วยสอนอยู่ระยะหนึ่ง โดยไม่ได้รับเงินเดือนเลย เมื่อทางราชการหาครูมาบรรจุได้แล้วตนเองจึงได้ลาออกมาประกอบอาชีพเป็นช่างทำแคนขายควบคู่กับการทำนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันเป็นเวลานานกว่า ๕๕ ปีมาแล้ว ได้ศึกษาค้นคว้าวิธีสร้างสรรค์ทำแคนจนได้รับการยกย่องว่าเป็นแคนที่มีคุณภาพดีที่สุดในโลก ได้ทำการฝึกสอนอบรมลูกศิษย์ให้เป็นช่างทำแคนจำนวนมากนับร้อยคนด้วยความเมตตาไม่ปิดบังอำพรางความรู้ เป็นการช่วยพัฒนาคนให้มีอาชีพจนตำบลศรีแก้วทั้งตำบลกลายเป็นแหล่งผลิตแคนที่ใหญ่ที่สุดในโลก เป็นการช่วยจรรโลงวิชาการด้านดุริยางค์ศาสตร์ให้เจริญก้าวหน้า

นอกจากเป็นช่างทำแคนแล้ว นายทวย เรื่องศรีอรัญ ยังได้รับเชิญเป็นวิทยากรพิเศษจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม วิทยาลัยครูมหาสารคาม และยังช่วยแนะนำความรู้ให้แก่ประชาชนผู้สนใจทั้งชาวไทยและต่างประเทศเกี่ยวกับความรู้เรื่องการเป่าแคน ศิลปะเทคนิคการเป่าแคน การทำและรักษาแคนโดยไม่คิดมูลค่าอีกด้วย นายทวย เรื่องศรีอรัญ เสียชีวิตในปี ๒๕๔๖ ลูกศิษย์นายทวยที่ผลิตแคนอยู่ปัจจุบัน คือ นายสุเมธ เทพขาม (เชียงบัว) นายครชัย เรื่องศรีอรัญ (กาคำ)

จากหนังสือที่ระลึกเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี คนตรีพื้นบ้านอีสาน ปิยพันธุ์ แสนทวีสุข (๒๕๔๕) ได้รวบรวมช่างทำแคนไว้ดังนี้

๑. นายคอย อินอุ่นโชติ อายุ ๖๒ ปี เกิดวันที่ ๗ เดือนสิงหาคม ปี ๒๔๘๔ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ สมรสกับนางจันทิ อินอุ่นโชติ (อายุ ๕๕ ปี) อาชีพทำนา มีบุตร ๓ คน ที่อยู่ปัจจุบัน ๓๕ หมู่ ๘ บ้านโนนดินหอม ตำบลหลุมคา อำเภอแก้งคร้อ จังหวัดชัยภูมิ

ประวัติทั่วไปของช่างแคน (นายคอย อินอุ่นโชติ)

อาศัยอยู่ในหมู่บ้านโนนดินหอม ซึ่งมีประชากรประมาณ ๒๐๒ หลังคาเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ก่อนนี้มีชื่อเรียกว่าบ้านโนนขามป้อม ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านโนนดินหอม เนื่องจากยามที่มีฝนตกไอนดินจะมีกลิ่นหอมระเหยขึ้นมา ชาวบ้านจึงเรียกว่าบ้าน โนนดินหอม ชาวบ้านมีความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดา เช่น บุญปู่ตา สืบเนื่องมาจากประเพณีจารีต สืบ ๑๒ คลอง ๑๔ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม ปัจจุบันได้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำการเกษตร เช่น รถไถนา แทนการใช้กระบือ

นายคอย อินอุ่นโชติ เริ่มฝึกทำแคนตอนศึกษาอยู่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ โดยฝึกจากพ่อ ซึ่งได้ทำเครื่องดนตรีเพื่อนำไปแข่งขันที่กรุงเทพฯ และได้รับรางวัลชนะเลิศ นายคอย อินอุ่นโชติฝึกด้วยตนเองจากการสังเกตและจดจำ มีเทคนิคใช้วิธีการผสมวัสดุที่ใช้ทำลิ้น โดยใช้สูตรการผสมที่พอเหมาะ โดยลิ้นจะต้องไม่อ่อนและไม่แข็งเกินไป ไม้ที่ใช้ทำแคนคัดตามเสียงนำเข้าจากประเทศลาว เต้าแคนทำจากไม้ประดู่เท่านั้น เนื่องจากสามารถดับกลิ่นปากของผู้เป่าได้ ส่วนการทำโปงลางนั้นจะใช้ไม้มะหาดที่มีคุณภาพและใช้เฉพาะแก่นไม้เท่านั้น

จำนวนเครื่องดนตรีที่ผลิตได้ต่อเดือน ๑๐ ชิ้น ค่าใช้จ่ายและต้นทุนในการผลิตต่อเดือน ๓,๐๐๐ บาท รายได้จากการผลิตหรือการแสดงดนตรีต่อเดือนประมาณ ๑๘,๐๐๐ บาท สถานที่ในการจำหน่ายคือที่บ้าน โดยจะมีลูกค้ามาสั่งและต้องมารับสินค้าที่บ้าน

๒. นายเคน สมจินดา อายุ ๖๘ ปี เกิด วันที่ ๑๕ เดือนมกราคม ปี ๒๔๖๘ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ สมรสกับนางสมบุญ สมจินดา (อายุ ๖๖ ปี) อาชีพ ทำนา มีบุตรด้วยกัน ๔ คน ที่อยู่ปัจจุบัน ๓๕ หมู่ ๕ บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติทั่วไปเกี่ยวกับช่าง (นายเคน สมจินดา)

อาศัยในหมู่บ้านที่มีประชากร ประมาณ ๕๐๐ หลังคาเรือน เป็นหมู่บ้านเก่าแก่อยู่มากหลายชั่วอายุคน ไม่ค่อยมีการพัฒนาชุมชนเท่าที่ควร ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นชาวนา บางส่วนเดินทางไปทำงานที่กรุงเทพมหานคร บางส่วนทำแคนเป็นอาชีพเสริมอยู่กับบ้าน ซึ่งมีการทำแคนสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ คติความเชื่อของคนในหมู่บ้านจะมีหมอธรรม หมอลำผีฟ้า แต่ในปัจจุบันลดลงไปมาก ส่วนงานประเพณีก็จะมียานบุญวันเข้าพรรษา งานประเพณีสงกรานต์ และบุญบั้งไฟ (งานบุญบั้งไฟปัจจุบันเลิกไปแล้ว)

นายเคน สมจินดา ได้รับการถ่ายทอดวิชาการทำเครื่องดนตรีจาก ครูแก้ว จุนรัตน์ ตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี และเริ่มทำแคนขายตั้งแต่อายุ ๑๘ ปี จนถึงปัจจุบัน เทคนิคการทำเครื่องดนตรีคือจะใช้ไม้ชา (เป็นไม้ไผ่ชนิดหนึ่งซึ่งมีผิวสากคล้ายกระดาษทราย) แทนกระดาษทรายในการขูดลิ้นแคนเพื่อเทียบเสียงจำนวนแคนที่ผลิตได้ต่อเดือน ๘-๙ ชิ้น ค่าใช้จ่ายและต้นทุนในการผลิตต่อเดือน ๑,๖๐๐ บาท รายได้จากการผลิตหรือการแสดงดนตรีต่อเดือนประมาณ ๒๒,๐๐๐ บาท สถานที่ในการจำหน่ายคือที่บ้านของช่าง เมื่อมีลูกค้ามาสั่งทำที่บ้านจะต้องใช้เวลาประมาณ ๑ สัปดาห์ถึงจะเสร็จโดยจะผลิตเฉพาะแคนอย่างเดียว เอกลักษณะเฉพาะของเครื่องดนตรีคือ จะทำคู่แคนลำเล็กและจะทำลิ้นเงินเท่านั้น

๓. นายบุญตา ชัยศิริ อายุ ๕๗ ปี เกิดวันที่ ๔ เดือนกันยายน ปี ๒๔๘๘ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ สมรสกับ นางวันนา ชัยศิริ (อายุ ๕๘ ปี) อาชีพ ทำนา มีบุตรด้วยกัน ๑ คน ที่อยู่ปัจจุบัน ๕๖ หมู่ ๔ บ้านเขียดเหลือง ตำบลปอภาร อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ประวัติทั่วไปเกี่ยวกับช่าง (นายบุญตา ชัยศิริ)

ในหมู่บ้านที่อาศัยอยู่มีประชากร ๖๓ หลังคาเรือน ชื่อหมู่บ้านมาจากในหมู่บ้านมีหนองน้ำใหญ่และมีเขียดเหลืองจำนวนมาก จึงตั้งชื่อว่าหมู่บ้านเขียดเหลือง มีวัดตั้งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๕ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา และมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง หลังจากเสร็จฤดูทำนาคันหนุ่มสาวจะไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพมหานคร ในหมู่บ้านมีงานประจำปี ซึ่งถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ช้านาน เช่น งานบุญพระเหวด, งานสงกรานต์, งานทอดผ้าป่า เป็นต้น

นายบุญตา ชัยศิริ ได้รับการถ่ายทอดจาก บิดา ชื่อ นายสุบิน ชัยศิริ เริ่มทำแคนตั้งแต่อายุ ๑๓ ปี จนถึงบัดนี้เป็นระยะเวลาประมาณ ๔๐ ปีแล้ว เทคนิคการทำเครื่องดนตรีคือ จะขูดลิ้นแคนเพื่อเทียบเสียงโดยไม่ใช้เครื่องเทียบเสียงอิเล็กทรอนิกส์ส่วนไม้ที่ใช้ทำเด้าแคนจะใช้เฉพาะรากไม้ประคูดเท่านั้น เพราะสามารถดับกลิ่นน้ำลายได้ และยังมีลวดลายที่สวยงาม จำนวนแคนที่ผลิตได้ต่อเดือน ๘ ชิ้น ค่าใช้จ่ายและต้นทุนในการผลิตต่อเดือน ๘๐๐ บาท รายได้จากการผลิตหรือการแสดงดนตรีต่อเดือนประมาณ ๑๖,๐๐๐ บาท สถานที่ในการจำหน่ายคือที่บ้าน โดยผลิตเฉพาะแคนอย่างเดียวเอกลักษณ์ของเครื่องดนตรีไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความต้องการของลูกค้าเป็นหลัก และสามารถทำได้ทุกรูปแบบ

๔. นายสมดี ทองจันทร์ อายุ ๖๐ ปี เกิดวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๒๗ จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ สมรสกับนางทองม้วน ทองจันทร์ (อายุ ๕๑ ปี) อาชีพ ทำนา มีบุตรด้วยกัน ๓ คนที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ ๑๐ บ้านนาละะ ตำบลก้ามปู อำเภอพยุหะภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

ประวัติทั่วไปเกี่ยวกับช่าง

อาศัยในหมู่บ้านมีประชากรประมาณ ๔๗ หลังคาเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา โดยสถานที่บ้านส่วนใหญ่อยู่ใกล้ที่นา จึงเรียกว่าบ้านนาละะ มีนายจันทร์ดี เป็นผู้ย้ายเข้ามาอยู่ก่อนประชากรในหมู่บ้านประกอบอาชีพทำนาในหมู่บ้านมีวัฒนธรรมและประเพณีที่นับถือสืบทอดกันมายาวนาน เช่น ฮีต ๑๒ กลอง ๑๔ และมีหมอลำสุตรแก่ตามความเชื่อ มีคอนต่าปู

นายสมดี ทองจันทร์ เรียนรู้การทำแคนจากอาจารย์บุญตา บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งแต่ปีอายุ ๒๓ ปี (พ.ศ. ๒๕๑๔) ใช้เวลาเรียน ๓ วัน โดยเริ่มหัดทำแคนด้วยตนเอง และขายราคาเด้าละ ๑๗ บาท เทคนิคการทำแคนคือ การขูดลิ้นแคนจะต้องขูดให้ส่วนปลายบางกว่าส่วนโคนลิ้น รูปร่างและลักษณะลิ้นเสียงต่ำกับสูงไม่เหมือนกัน ส่วนเด้าจะใช้ไม้ประคูดเท่านั้น ต่อมาให้ทดลองใช้ท่อลูมิเนียมมาทำแคนแทน จำนวนเครื่องดนตรีที่ผลิตได้ต่อเดือน ๑๐ ชิ้น ค่าใช้จ่ายและต้นทุนในการผลิตต่อเดือน ๔,๐๐๐ บาท รายได้จากการผลิตหรือการแสดงดนตรีต่อเดือนประมาณ ๑๐,๐๐๐ บาท สถานที่ในการจำหน่าย จำหน่ายตามร้านขายเครื่องดนตรี และจำหน่ายที่บ้านของช่างเอง

ด้วย โดยจะมีลูกค้ำมาตั้งทำที่บ้าน โดยจะทำแคนอย่างเดี่ยวรูปแบบและเอกลักษณ์คือ เต้าแคนมีลักษณะเฉพาะตัว สังเกตได้จากบริเวณก้นของเต้าแคนจะมีลวดลายและรูปทรงแตกต่างจากช่างคนอื่น

๕. นายสมนึก ยิ่งงามแก้ว

นายสมนึก มีความสามารถในการทำแคนจนมีชื่อเสียง ได้เริ่มสนใจในด้านดนตรีไทยประเภท แคน-ขลุ่ย เมื่ออายุประมาณ ๑๗ ปี โดยมีนายเปลี่ยน ยิ่งงามแก้ว (ช่างทำแคนผู้เป็นอา) เป็นผู้สอนให้ และได้ร่วมบรรเลงกับลูกวงแคนในหมู่บ้าน ประเภทเพลงที่เล่นส่วนมากเป็นเพลงไทย เพลงเถา เพลง คับ เพลงมาร์ช เพลงไทยสากลบ้างเล็กน้อย ในช่วงที่ได้เล่นและคลุกคลีอยู่นั้นเองทำให้นายสมนึกอยาก เป็นช่างทำแคน จึงได้ศึกษาการทำแคนจากนายเปลี่ยนจนมีความชำนาญและยึดเป็นอาชีพได้จนถึง ปัจจุบัน และในคราวที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ ที่วัดแคทรายเพื่อ พระราชทานรางวัลการประกวดการทอผ้า นายสมนึกได้ทูลเกล้าฯ ถวายแคน ๑ เต้า

๖. นายสุนทร ชาสงวน

อยู่ที่บ้านโนนทัน ริมบึงแก่นนคร อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นช่างทำแคนที่ยึดอาชีพ ทำแคนและเครื่องดนตรีอีสาน ประเภทอื่น เช่น โหวด พิณ ซอ มานานกว่า ๓๐ ปี เครื่องดนตรีที่ สร้างรายได้มากที่สุดคือ แคน ปัจจุบันแคนที่ผลิตได้ถูกคัดเลือกบรรจุเข้าในโครงการ ๑ ตำบล ๑ ผลิตภัณฑ์ (บทความ คมชัดลึก ๖-๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ ผู้แต่ง ภาณุชนารถ แซ่ตั้ง ชื่อเรื่อง “แคน” คุณภาพดี เมคอินขอนแก่น)

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการศึกษา

การศึกษาเรื่อง บทบาทความสำคัญของแคนในประเพณีและพิธีกรรม ของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

๑. การเลือกกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา
๒. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา
๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล
๔. การจัดทำและการวิเคราะห์ข้อมูล

๑. การเลือกกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา เป็นประชากรชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มาโดยการเลือกสุ่มสัมภาษณ์

๒. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาค้างนี้ มีดังนี้

- ๒.๑ กล้องถ่ายภาพ
- ๑.๒ เครื่องบันทึกเสียง
- ๒.๒ แบบสัมภาษณ์
- ๒.๔ สมุดจดบันทึก

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาค้างนี้ ผู้ศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามที่หมู่บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้

๓.๑ การสัมภาษณ์ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างใช้สัมภาษณ์ แม่ครู ผู้ร่วมพิธีกรรม หมอแคน และ ผู้รู้ เพื่อทราบข้อมูลในด้านวัฒนธรรมประเพณี ชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้านหนองตาไก่

๓.๒ การสังเกต แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตการณ์ดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรมที่ใช้แคนเป็นเครื่องดนตรี และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหนองตาไก่

๓.๓ นำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากภาคสนามมาวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาเรื่อง บทบาทความสำคัญของแคนในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด วิเคราะห์ได้เป็น 2 ประเด็นดังนี้

๑. การวิเคราะห์บทบาทความสำคัญของแคน
๒. การวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผีและประเพณีรำผีฟ้า

๑. การวิเคราะห์บทบาทความสำคัญของแคน

จากการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย สรุปได้ว่า แคนเป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับการยกย่องให้เป็นสัญลักษณ์ของอีสานเป็นผู้นำเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการแสดงหมอลำ และใช้ในพิธีกรรม ศาสนพิธี เทศกาลงานบุญประเพณี แคนเป็นเครื่องดนตรีที่สำคัญที่สุดของสังคมบ้านหนองตาไก่ เป็นสินค้าที่สร้างรายได้ให้ชุมชน เป็นเครื่องดนตรีชิ้นเอกในการให้ความบันเทิง เป็นวิถีชีวิต และรากเหง้าของความคิดเป็นพลังขับเคลื่อน เป็นพลังสร้างสรรค์ซึ่งส่งผลให้วัฒนธรรมอีสานยั่งยืนและดำรงอยู่นอกจากนั้นยังมีคุณค่าสำคัญ ด้านพิธีกรรมของกลุ่มชน เสียงแคนและการแสดงที่มีแคนเป็นส่วนประกอบทำให้ผู้เข้าร่วมในกิจกรรมมีความสุขสนุกสนาน ชาวบ้านหนองตาไก่เชื่อว่า เสียงแคนมีผลทำให้สิ่งลึกลับ หรือผี ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติพึงพอใจและบันดาลให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ บังเกิดความอุดมสมบูรณ์และปลอดภัย ดังนั้น พิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของชาวบ้านหนองตาไก่จึงใช้เสียงแคนเป็นส่วนประกอบหลัก

๒. การวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผี และประเพณีรำผีฟ้า

ความเชื่อเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผีของชาวบ้านหนองตาไก่ เข้ามาผูกพันในการประกอบอาชีพ ซึ่งว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน การทำนาอันเป็นอาชีพที่ขึ้นอยู่กับสภาพของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ จะได้ผลหรือไม่ได้ผลขึ้นอยู่กับธรรมชาติ และสิ่งที่นับว่ามีความสำคัญต่อการทำนาก็คือน้ำ น้ำที่ได้จากน้ำฝน ซึ่งชาวอีสานเชื่อว่ามีผีเป็นผู้คอยบันดาลให้ฝนตก ฝนจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ มีน้ำเพียงพอหรือไม่ ขึ้นอยู่กับอำนาจลบลับของผีแถน ก่อนลงมือทำนาเมื่ออย่างเข้าฤดูฝนจึงต้องมีพิธีกรรมขอฝนจากผีแถน เพื่อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล มีน้ำมากพอที่จะได้ทำนา เมื่อได้น้ำฝนแล้ว ก่อนลงมือหว่านข้าวกล้าก็จะมีพิธีไหว้ผีระจำที่นา หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าผีตาแฮก เพื่อข้าวกล้าจะได้เจริญงอกงามไม่ถูกรบกวนจากศัตรูข้าว ได้ข้าวเต็มเม็ดเต็มหน่วย เพื่อความอยู่รอดในการดำเนินชีวิต เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวก็มีพิธีสู่ขวัญลานนวดข้าว สู่ขวัญข้าวเพื่อเป็นสิริมงคลมีข้าวได้พอกินตลอดปี ก่อนที่จะถึงฤดูกาลทำนาในปี

ต่อไป ซึ่งล้วนแต่เป็นความเชื่อที่เกี่ยวกับผีทั้งสิ้น และจากความเชื่อที่มีมาและยึดถือทั้งหมดก่อให้เกิด พิธีกรรมตามความเชื่อซึ่งจะประกอบด้วยการเล่น การแสดง หรือพิธีกรรมการบวงสรวงหรือเซ่นไหว้ และในทุกกิจกรรมจะมีแคนเป็นเครื่องดนตรีหลัก แคนจึงมีบทบาทมากในชุมชน

ประเพณีรำผีฟ้า

ชาวบ้านหนองตาไ้ ยึดถือธรรมะเป็นหลักในการดำเนินชีวิต แต่ยังมีได้ละเลยต่อความเชื่อใน ด้านภูตผีวิญญาณแบบดั้งเดิม ทั้งนี้มีผลมาจากความเชื่อที่ว่าคนเราเมื่อตายไปแล้ววิญญาณจะยังคงอยู่ ดังเช่นในตอนท้ายในการทำบุญพิธีทุกครั้งจะต้องมีการกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ ไปแล้วความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอัญเชิญให้สิ่งเหล่านั้นมาร่วมในพิธีกรรมต่างๆ ยังคงยึดถือปฏิบัติมาจน ราบเท่าทุกวันนี้ ในพิธีกรรมทุกอย่างจะมีบทกล่าวนำเรียกชุมนุมเทวดา เพื่ออัญเชิญเทพ เทวดาและภูตผี ปีสางทุกระดับชั้นมาร่วมพิธี ชาวบ้านหนองตาไ้เชื่อว่าผู้ที่ป่วยอาการรักษายาก มีอาการน่าเป็นห่วง รักษาเท่าใดก็ไม่หาย แบบนี้ต้องไปตามแม่ครูมาตรวจดูอาการ รวมทั้งจะอัญเชิญผีฟ้ามาช่วยรักษา นอกจากผีฟ้าจะช่วยรักษาคณป่วยแล้ว หากผู้ป่วยรายใดผีฟ้ารักษาไม่ได้ แม่หมอจะถามผีฟ้าเรื่องดวง ชะตาของผู้ป่วยให้แน่ชัดว่าถึงฆาตหรือยัง

ผีฟ้า หรือ ผีแถน นั้น ชาวบ้านหนองตาไ้เชื่อว่าเป็นเทวดามากกว่าเป็นผี ผีฟ้าจึงเป็นผีที่อยู่ ระดับสูงกว่าผีชนิด อื่นๆ ส่วนแถนนั้น มีความเชื่อว่าเป็นคำเรียกรวมถึงเทวดาและแถนที่ใหญ่ที่สุดคือ "แถนหลวง" ซึ่ง เชื่อว่าเป็นพระอินทร์ ผีฟ้าหรือผีแถนนั้นแต่ละพื้นที่มีการเรียกที่แตกต่างกันไป และมีความเชื่อว่า ผีฟ้า นั้นสามารถที่จะ ดับยุคเข็ญหรือทำลายล้างอุปสรรคทั้งปวงได้ และสามารถที่จะ ช่วยเหลือมนุษย์ที่เดือดร้อนได้ การที่มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยนั้นเนื่องจากไปละเมิดต่อผี การละเมิดต่อ บรรพบุรุษ การรักษาต้องมีการเชิญผีฟ้ามาสิงสถิตอยู่ในร่างของคนทรง หรือที่เรียกกัน แม่ครูในการรำผี ฟ้าของชาวบ้านหนองตาไ้ นั้นมีองค์ประกอบ ทั้งหมด ๔ ส่วนคือ หมอรำผีฟ้า (แม่ครู) หมอแคน (หมอ ม้า) ผู้ป่วย และเครื่องคาย (เครื่องเช่นบูชา)

หมอรำผีฟ้า จะเป็นผู้หญิงที่มีอายุหรือบางท้องถิ่นจะเป็นผู้หญิงสาว โดยเฉพาะที่บ้านหนองตา ไ้จะต้องสืบเชื้อสายมาจาก กลุ่มหมอลำผีเท่านั้น แต่ที่จริงผีฟ้าสามารถสิงได้ทั้งหญิง ชาย และเด็ก โดย ไม่จำกัดอายุ หมอแคน (หมอม้า) จะต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป่าแคนมาเป็นอย่างดี เพราะในการ ประกอบพิธีจะต้องใช้เวลานาน จะต้องมีการเป่าอยู่ตลอดเวลา ลายแคนที่เป่าเป็นลายแคน ลายรำผีฟ้า เป็นลายบรรเลงประกอบการลำรักษาผู้ป่วยของ “ หมอรำผีฟ้า ” ซึ่งเป็นหมอลำที่ทำหน้าที่ติดต่อกับ อำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พญาแถนหรือผีที่อยู่บนฟ้า และผีบรรพบุรุษเป็นต้น จังหวะลีลาของลายแคน จึงมีลักษณะเร็วกระชั้น เพื่อกระตุ้นให้ผู้ป่วยปลดปล่อยจิตใจและร่างกายให้ผ่อนคลาย จนสามารถลุก ขึ้นมาพอนเข้ากับเสียงแคนได้ ถือว่าการรักษาโรคได้ผล ส่วนผู้ป่วยนั้น จะต้องแต่งกายตามที่ได้กำหนด ไว้ คือ มีผ้าไหมหรือผ้าขาวม้าพาดบ่า มีดอกมะละกอ ซึ่งตัดร้อยเป็นพวงทัดหู ผู้ป่วยนั้นสามารถที่จะพอน

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาบทบาทความสำคัญของแคนในประเพณีและพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด โดยวิธีการสัมภาษณ์ และเข้าร่วมสังเกตการณ์ โดยสรุปขั้นตอนของการศึกษาดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

เพื่อศึกษาบทบาทความสำคัญของแคนในพิธีกรรมของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด

วิธีดำเนินการศึกษา

การเลือกกลุ่มประชากรที่ใช้ในการศึกษา

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา เป็นประชากรชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มาโดยการเลือกกลุ่มสัมภาษณ์

การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

๒.๑ กล้องถ่ายภาพ

๑.๒ เครื่องบันทึกเสียง

๒.๒ แบบสัมภาษณ์

๒.๔ สมุดจดบันทึก

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามที่หมู่บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ดังนี้

๓.๑ การสัมภาษณ์ใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างใช้สัมภาษณ์ แม่ครู ผู้ร่วมพิธีกรรมหมอลแคน และ ผู้รู้ เพื่อทราบข้อมูลในด้านวัฒนธรรมประเพณี ชีวิตและภูมิปัญญาของชาวบ้านหนองตาไก่

๓.๒ การสังเกต แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม เป็นการสังเกตการณ์ดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ พิธีกรรมที่ใช้แคนเป็นเครื่องดนตรี และสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านหนองตาไก่

๓.๓ นำข้อมูลทั้งหมดที่ได้จากภาคสนามมาวิเคราะห์ข้อมูล

สรุปผลการศึกษา

ชาวบ้านหนองตาไ้เชื่อว่า เสียงแคนมีผลทำให้สิ่งลึกลับ หรือผี ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ฟังพอใจและบันดาลให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ บังเกิดความอุดมสมบูรณ์และปลอดภัย ดังนั้น พิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้อกับชีวิตของชาวบ้านหนองตาไ้จึงใช้เสียงแคนเป็นเครื่องดนตรีประกอบหลัก ทักษะคติของชาวบ้านหนองตาไ้ ก็เหมือนชาวอีสานทั่วไป ที่เชื่อว่าผีมีความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ผีเป็นผู้ให้ความหมายหรืออาจกล่าวได้ว่า ผีเป็นผู้วางกฎเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ผีเป็นสิ่งที่รู้สึกสัมผัสได้ อาจจะไม่ใช่ว่าระบบประสาททั้งห้า หากมันเกิดขึ้นด้วยความเชื่อมั่นและศรัทธา ที่ทำให้เกิดคุณูปภาพในสังคมระดับชาวบ้าน การนับถือผีสาร ปัจจุบันชาวบ้านหนองตาไ้และในท้องถิ่นใกล้เคียง เชื่อว่าผีก็ยังมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนอยู่พอสมควร ความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อที่มีมาแต่เดิม ผสมผสานกับความเชื่อในพระพุทธศาสนา จนแทบจะแยกกันไม่ออกว่า พิธีกรรมใดเกิดจากความเชื่อในพระพุทธศาสนา หรือพิธีกรรมใดเกิดจากความเชื่อเรื่องผี

ชาวบ้านหนองตาไ้ มีความเชื่อถือต่อ "ผี" มาก เพราะมีความเชื่อว่าเหตุที่เกิดเภทภัยเจ็บไข้ได้ป่วย น้ำท่วม ฝนแล้งน้ำล้น เป็นสิ่งที่เกิดมาจากอิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ของผีสารเทวดาทั้งสิ้น พวกเขาจึง เช่นไหว้ บวงสรวง ผีต่างๆ และเป็นที่น่าสังเกตคือ ทุกครั้งที่มีการเช่นไหว้ แล้วจะเกิดแต่ความสุขไปทั่ว ผู้ที่เจ็บไข้ได้ป่วยก็หาย ข้าวกล้าในนาที่อุดม สมบูรณ์ดี จากการที่มีความเชื่อดังกล่าว ก็ทำให้เกิดประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีหลายลักษณะ และพิธีบูชาผีฟ้า ก็เป็นอีกพิธีหนึ่ง ที่ชาวบ้านหนองตาไ้เชื่อว่าผู้ที่ป่วยอาการรักษายาก มีอาการน่าเป็นห่วง รักษาเท่าใดก็ไม่หาย แบบนี้ต้องไปตามแม่ครูมาตรวจดูอาการ ด้วยเชื่อกันว่าการที่มนุษย์เกิดการเจ็บป่วยนั้นเนื่องจากไปละเมิดต่อผี การละเมิดต่อบรรพบุรุษ การรักษา ต้องมีการเชิญผีฟ้ามาสิงสถิตอยู่ในร่างของคนทรง หรือที่เรียกกัน แม่ครูในการรำผีฟ้าของชาวบ้านหนองตาไ้ นั้นมีองค์ประกอบ ทั้งหมด ๔ ส่วนคือ หมอลำ ผีฟ้า(แม่ครู) หมอแคน(หมอม้า) ผู้ป่วย และเครื่องคาย(เครื่องเช่นบูชา)

เสียงแคนและการแสดงที่มีแคนเป็นส่วนประกอบ จะทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมมีความสุข สนุกสนาน ในส่วนของความสำคัญทางพิธีกรรม เสียงแคนมีผลทำให้สิ่งลึกลับ หรือผี ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติฟังพอใจ และบันดาลให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ บังเกิดความอุดมสมบูรณ์และปลอดภัย ดังนั้น พิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้อกับวิถีชีวิต ของชาวบ้านหนองตาไ้ ตำบลสีแก้วอำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด แคนจึงมีบทบาทและความสำคัญมาก

ข้อเสนอแนะ

๑. ประเพณีการรำผีฟ้าที่บ้านหนองตาไก่ ไม่ใช่สิ่งมลายหลวไหลหรือไร้สาระสิ้นเชิงเสียทีเดียว เพราะผู้ป่วยบางรายก็หายจากการเจ็บป่วยจริง ๆ อาจเป็นเพราะความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่ทำให้เกิดกำลังใจในการต่อสู้กับโรคร้ายก็เป็นได้ จึงควรที่จะต้องมีการส่งเสริมและอนุรักษ์ให้คงอยู่ชุมชนต่อไป

๒. สภาวัฒนธรรม ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น ต้องมีบทบาท ในการส่งเสริม สนับสนุน และมีส่วนร่วมในการผลิตแคน เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มจาก วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ของชุมชน และสร้างจิตสำนึก ให้เด็กเยาวชนเห็นความสำคัญและคุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น

๓. การศึกษาวิจัยในครั้งต่อไป ควรมีการศึกษาวิจัยตัวแปรต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและมีผลกระทบในการผลิตแคน รวมทั้งบทบาท ความสำคัญของแคนที่มีต่อวัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่น

บรรณาณุกรม

- กรมศิลปากร. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัด
ร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ , ๒๕๔๒.
- กิติวัฒน์ สัตนาโค. ศิลป์การเป่าแคนทำนองพื้นบ้านอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรี
นครินทรวิโรฒมหาสารคาม, ๒๕๓๕
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. วิเคราะห์ภูมิปัญญาอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม,
๒๕๓๘.
- เจริญชัย ชนไฟโรจน์. แคนวงและโปงลาง. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรมออฟเซ็ท,
๒๕๔๖.
- _____ . หมอลำ - หมอแคน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๖.
- ชลิต ชัยครรชิต และ คณะ. สังคมและวัฒนธรรมอีสาน. ขอนแก่น : คลังนา, ๒๕๔๔.
- ชิงชัย มงคลธรรม. คำปราศรัย ใน ศูนย์บริการประกวดแคนชิงชนะเลิศแห่งประเทศไทย
ปี ๒๕๔๑ กรุงเทพฯ: เจ.ฟิล์ม โปรเซส จำกัด, ๒๕๔๑.
- ชัยศักดิ์ ภูมุล. การผลิตแคนเชิงธุรกิจ ศึกษากรณีบ้านท่าเรือ ตำบลท่าเรือ อำเภอนาหว้า จังหวัด
นครพนม. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๓.
- เต็ม วิชาลัยพจนกิจ. ประวัติศาสตร์อีสาน เล่ม ๑. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๓.
- ทรงคุณ จันทอร. แคน ความรู้เบื้องต้นในการเป่าแคนแบบพื้นบ้านอีสาน . วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.
มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐.
- นิธิ เอี้ยวศรีวงศ์. ภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. ๒๕๔๘.
- บุญเลิศ จันทร. คนตรีพื้นเมืองอีสาน . กรุงเทพฯ : โอ.เอ. ฟรื้นดิง โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๑
- ประเวศ วะสี. ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท.
การศึกษาของชาติกับภูมิปัญญาท้องถิ่น. หน้า ๘๑ - ๘๖ กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ฟรื้นดิงกรุ๊ป
จำกัด, ๒๕๓๔.
- ปรีตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. ภูมิปัญญาไทย - ภูมิปัญญาเทศ. ทบทวนภูมิปัญญา ทำทาย
ความรู้. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๘.
- ยูร กมลเสวีรัตน์. แคนเครื่องดนตรีเป็นเอกลักษณ์ของภาคอีสาน. กรุงเทพฯ : ที เจ เจ จำกัด ,
๒๕๔๖
- สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน. วัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๓๗.

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. พลังลาวชาวอีสานมาจากไหน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.
- สุรศักดิ์ พิมพ์เสน. การทำแคน : ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด. ปรินฤญาติพันธ์ ศศ.ม. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, ๒๕๓๓.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. วัฒนธรรมในสังคมไทย. กรุงเทพฯ : ชรรคมคาเพรส, ๒๕๔๘.
- สำเร็จ คำโมง. คนตรีอีสาน : แคน และคนตรีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง. กอพลินธุ์ : ประสานการ
พิมพ์, ๒๕๓๘.
- วินัย วีรพัฒนานนท์. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นในการพัฒนา
สิ่งแวดล้อมการศึกษา และเศรษฐกิจชุมชน จังหวัดนครนายก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนคริน
ทรวิโรฒ. ๒๕๔๒.
- แวง พลังวรรณ . ลูกทุ่งอีสาน . กรุงเทพฯ: เรือนปัญญา, ๒๕๔๕.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. ทฤษฎีและวิธีวิทยา ของ การวิจัยวัฒนธรรม การทะลุกรอบและ
กัณฑ์ของความคิดแบบคู่ตรงกันข้าม. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์, ๒๕๔๘.
- อนงก นาวิกมูล. เพลงนอกศตวรรษ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ,
๒๕๒๓).
- อริยานุวัตร เขมจารี. ผาแดง นางไอ่. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
มหาสารคาม, ๒๕๒๔.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน.
นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.
- _____. ภูมิปัญญาอีสานกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทย. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๔.
- อำพร สมอาษา. ตำราอีสานตำนานร้อยเอ็ด. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.
- [http:// www. isangate. Com/ entertain/kan](http://www.isangate.Com/entertain/kan)
- [http:// www. Thai Tambom.com.](http://www.ThaiTambom.com)

ภาคผนวก

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

- อ่อนตา เหล่ายนต์ขาม ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๔๗ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- กาญจนา ภาระหอม ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่องค์การบริหารส่วนตำบลสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- ก้อน ะวราสี ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๐ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- คำใบ สาวิสิทธิ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๕๒ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- เคน สาวิสิทธิ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๓๔ หมู่ที่ ๖ บ้านเหล่าตำบล ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- เคน สมจินดา ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๗๖ หมู่ที่ ๕ บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๖ มีนาคม ๒๕๕๔
- คำมอญ สาวิสิทธิ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๕ บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- จุม จิตรสุखा ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๔๕ หมู่ที่ ๑๖ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๕๔
- ฉันท อินอุ่นโชติ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๕/๒ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมืองจังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔
- ไชยรงค์ สีอ่อน ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๕๒ หมู่ที่ ๑๖ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔

- เทพ ศรินัดดา ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่โรงเรียนบ้านหนองตาไก่หนองตุ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔
- ทับทิม จงกลรัตน์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่โรงเรียนบ้านหนองตาไก่หนองตุ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔
- ทองม้วน พรหมเลิศ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๖๖ หมู่ที่ ๔ บ้านสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔
- ทองสา ฉิมะวิ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๓๗/๑ หมู่ที่ ๑๖ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๕๔
- ทองสอน พรรณขาม ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๖๒ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๔
- บุญ จันทรประทีป ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๔
- บุญชู ภาณุศรี ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๒ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๔
- บุญดา ชัยศิริ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๕๖ หมู่ที่ ๔ บ้านเขียดเหลือง ตำบลปอการ อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๔
- บุญมี จันทรประทีป ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๓๘ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๕๕๔
- พระครูบุญญาพิทักษ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่วัดบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๔

สุทิน สาวิตถี ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๖ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔

สำรอง จันทระทักษ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๐ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔

วันดี พรรณขาม ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๕ หมู่ที่ ๑๖ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔

วาสนา มาบุญธรรม ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๘๒ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔

อ่อนสา จันทระทักษ์ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๓๗ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๔

อุดมศักดิ์ รัตนสวนจิก ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่องค์การบริหารส่วนตำบลสีแก้ว ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๕๔

ครชัย เรืองศรีอรุณ ผู้ให้สัมภาษณ์, ชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ เป็นผู้สัมภาษณ์,
ที่บ้านเลขที่ ๑๗ หมู่ที่ ๑๕ บ้านเหล่าขาม ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
เมื่อวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๕๔

ภาพประกอบกลุ่มเป้าหมายผู้ให้สัมภาษณ์

ภาพประกอบที่ ๑ นางสาว สุดเสนาแพง อายุ ๘๓ ปี แม่หมอ (หมอลำผีฟ้า)
ที่อยู่ ๘๓ ม.๑๖ บ้านหนองตาไถ่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๒ นางพัค นาใจดี อายุ ๗๘ ปี หมอลำผีฟ้า
ที่อยู่ ๘/๒ ม.๑๖ บ้านหนองตาไถ่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๓ นางอ่อนจันทร์ ศรีชมชัย อายุ ๗๘ ปี หมอลำผีฟ้า
ที่อยู่ ๑๖ ม.๑๖ ที่อยู่ ๘/๒ ม.๑๖ บ้านหนองตาไ้ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๔ นางทองใส พรรณนาราม อายุ ๗๑ ปี หมอลำผีฟ้า
ที่อยู่ ๓๘/๑ ม.๑๖ บ้านหนองตาไ้ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๕ นางหลู คำหารพล อายุ ๗๘ ปี (หมอลำผีฟ้า)
ที่อยู่ ๔๐ ม.๑๖ บ้านหนองตาไ้ต.สี่แก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๖ นางเคียม การีคุณ อายุ ๖๔ ปี หมอลำผีฟ้า
ที่อยู่ ๕๐ ม.๑๖ บ้านหนองตาไ้ต.สี่แก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๓ นางสุด นัยวัฒน์ อายุ ๗๘ ปี หมอลำสีฟ้า
ที่อยู่ ๔๒ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๔ นางวัน ยุขจร อายุ ๗๕ ปี หมอลำสีฟ้า
ที่อยู่ ๓๓/๑ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๕ นางไคร พรสวัสดิ์ อายุ ๖๖ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๓๓/๑ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๐ นายบัวชัยศิลป์ แก้วแสนไชย อายุ ๖๕ ปี หมอแคนรำผีฟ้า(หมอม้า)
ที่อยู่ ๓๑/๑ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๑ นายสงบ เสถียรพันธ์ อายุ ๖๕ ปี หมอแคนรำสีฟ้า (หมอม้า)
ที่อยู่ ๓๘ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๒ นายบัวพา พรรณขาม อายุ ๗๔ ปี หมอแคนรำสีฟ้า (หมอม้า)
ที่อยู่ ๕๓/๑ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๓ นายสุดใจ โกมินทร์ อายุ ๕๔ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๘๘ ม.๑๖ บ้านหนองตาไ้ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๔ นางเคน แก้วแสนไชย อายุ ๖๔ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๓๑/๑ ม.๑๗ บ้านหนองตาไ้ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๕ นางเสวต จันทรพิทักษ์ อายุ ๕๕ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๘๕ ม.๑๗ บ้านหนองตาไถ่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๖ นางมาลี ภักดีคำจร อายุ ๖๐ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๗๗ ม.๑๗ บ้านหนองตาไถ่ ต.สีแก้ว อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๗ นายชาย อัจฉานวย อายุ ๖๐ ปี ลูกฝั่งลูกเทียน(ผู้ป่วยที่เคยรับการรักษา)
ที่อยู่ ๔๖ ม.๑๖ บ้านหนองตาไก่ ต.สีแก้ว อ.เมือง ร้อยเอ็ด

ภาพประกอบที่ ๑๘
บ้านหนองตาไก่ หมู่ ๑๖ ต.สีแก้ว อ.เมืองร้อยเอ็ด จ.ร้อยเอ็ด

หมอแคน (หมอม้า) ประจำในพิธีกรรมรำผีฟ้า
 ของชาวบ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
 นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย อายุ ๖๕ ปี

ภาพประกอบ ๑๗ นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย

นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย เดิมชื่อ บวร แก้วแสนไชย (บัว) เกิดเมื่อวันเสาร์ที่ ๒๑ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๖ อยู่บ้านเลขที่ ๓๑/๑ หมู่ที่ ๑๗ บ้านหนองตาไก่ ตำบลสีแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด บิดาชื่อ นายจันทร์ แก้วแสนไชย มารดาชื่อ นางก้อน แก้วแสนไชย มีพี่น้อง ๓ คน นายบัวไชยศิลป์ เป็นคนที่ ๑ นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ที่โรงเรียนบ้านหนองตาไก่ เมื่ออายุ ๑๕ ปี ได้เรียนหมอลำกลอนกับพระอาจารย์บุญศรี และเรียนธรรมะ สามารถสอบได้ธรรมตรี และเรียนรู้การเขียนบทกลอน บทเพลง บทร้อง หมอลำ บทสรวลัญญา และทำนองต่าง ๆ จนแตกฉาน นอกจากนี้ยังมีความรู้ความสามารถในทางหมอลำ และดนตรีทุกชนิดของอีสาน ไม่ว่าจะเป็นการเป่าแคน เป่าโหวด โปงกลาง พิณ สามารถเล่นดนตรีไทยได้ทุกชนิดอีกด้วย ส่วนดนตรีสากล นายบัวไชยศิลป์บอกว่า “ไม่เป็นแต่แซกโซโฟน เป่ายาจก”

ชีวิตของนายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย ได้คลุกคลีอยู่กับหมอลำ และดนตรีมาตั้งแต่เกิด ได้สั่งสมประสบการณ์จนทำให้กลายเป็นผู้ที่มีความสามารถในทางหมอลำ และดนตรีตั้งแต่อายุน้อย ดังจะเห็นได้จากผลงานการแสดงซึ่งจะกล่าวโดยลำดับ ดังต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้เปลี่ยนชื่อคณะหมอลำจากเดิมที่เป็นชื่อบิดาคือ “ส. จันทรศิลป์” มาเป็นชื่อของตนเองคือ “ส. บัวชัยศิลป์” (“บัว” เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกนายบัวไชยศิลป์) ซึ่งแสดงเรื่องสังศิลป์ชัยเพียงเรื่องเดียว โดยแสดงประมาณ ๔ ปี และระหว่างนี้ได้สอนหมอลำให้กับคณะรุ่งประชาศิลป์ที่ตำบลเมียดแอ อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ด้วย

พ.ศ. ๒๕๐๗ สอนหมอลำเรื่องให้กับคณะ ม. ไมตรี ซึ่งในปีนี้อเองได้แสดงความสามารถโดยแต่งเรื่อง “วาสนापทุมพร” และได้แสดงเป็นพระเอกเอง นับว่าเป็นผลงานชิ้นโบว์แดงที่ทำให้นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย มีชื่อเสียงโด่งดังมาก

พ.ศ. ๒๕๐๘ เขียนหมอลำเรื่อง “ท้าวแย้กะปอมคำ” นับเป็นผลงานด้านการเขียนเรื่องที่ ๒ ซึ่งได้รับการต้อนรับจากผู้ชมมากเช่นกัน

พ.ศ. ๒๕๑๐ สอนหมอลำเพลินให้คณะเทพประจักษ์ ที่บ้านดงน้อย ตำบลเวียงน้ำ อำเภอมือง จังหวัดมหาสารคาม แสดงเรื่องพระอภัยมณี และเรื่องเมืองลับแลแม่หม้าย

พ.ศ. ๒๕๑๕ ตั้งวงหมอลำเพลินขึ้นแทนหมอลำเรื่อง โดยให้ชื่อใหม่ว่า “คณะดาวดวงใหม่” แทนคณะ “ส. บัวชัยศิลป์” และได้แสดงเรื่องพระสุทนต์ มโนราห์ (ท้าวสีชน มโนราห์) กับเรื่องพระอภัยมณี ซึ่งแสดงอยู่นานถึง ๗ ปี

พ.ศ. ๒๕๑๗ ได้สมัครเป็นพนักงานขายประกันที่บริษัทไทยสมุทรประกันชีวิตอยู่ ๑ ปี

พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับเลือกเป็นกรรมการสภาตำบล และอยู่จนครบวาระ ๕ ปี

พ.ศ. ๒๕๒๒-๒๕๒๓ เป็นคนเป่าแคน (หมอแคน) ประจำคณะฟ้าสีคราม ที่สำนักเซียงคำผา ฌาย่อย จังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๕๒๗ ได้รับคัดเลือกให้เป็นครูสอนดนตรีพื้นเมืองที่วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง จังหวัดอ่างทอง เมื่อวันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๒๗

พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้ฝึกซ้อมหมอลำกลอน พร้อมทั้งประพันธ์เพลงให้นางแววดาว ลาภมุล บุตรสาว ซึ่งแสดงเป็นนางเอกประจำคณะวสันต์อินคอนเสิร์ต เข้าประกวดในงานประกวดศิลปวัฒนธรรมหมอลำอีสานจนได้โล่รางวัลชนะเลิศพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และนางแววดาว ลาภมุล บุตรสาวยังได้รับเลือกให้เป็นนางเอกหมอลำยอดเยี่ยม โดยรับรางวัลที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม

พ.ศ. ๒๕๓๐ ได้เขียนโน้ตสำหรับฝึกเป่าแคน และโน้ตเพลงแคนต่าง ๆ เพื่อนำไปให้นักเรียนชั้นประถมศึกษาฝึกหัดประกอบการแสดงพื้นบ้านในกิจกรรมต่าง ๆ ตามคำร้องของอาจารย์ณรงค์ จันทรประจักษ์ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านโคกสง่า ตำบลปอภาร อำเภอมือง จังหวัดร้อยเอ็ด

ซึ่งหลังจากนั้นก็มียุทธศาสตร์และชาวบ้านมาติดต่อขอเรียนเทคนิคการเป่าแคน และขอเรียนเพลงแคนอยู่เป็นประจำ

พ.ศ. ๒๕๔๑ เขียนเรื่องให้หมอลำคณะเอื้อเอื้อศิลปะ เรื่อง “ทุกซ์คนที่มิคนเทื่อ” และเป็นผู้ควบคุมการแสดงเอง

รางวัลที่ได้รับจากการประกวดเป่าแคน

พ.ศ. ๒๕๒๑ เป่าแคนประชันที่บ้านเขวา ตำบลหนองแวง อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลชนะเลิศด้วยเกียรติยศ และเงินรางวัล

พ.ศ. ๒๕๒๓ เป่าแคนประชันที่บ้านฝาง ตำบลบ้านฝาง อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลชนะเลิศด้วยเกียรติยศ และเงินรางวัล

พ.ศ. ๒๕๒๔ เป่าแคนประชันที่อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลชนะเลิศด้วยเกียรติยศ พร้อมเงินรางวัล

พ.ศ. ๒๕๒๔ ๒๕๒๑ เป่าแคนประชันที่บ้านข่าใหญ่ อำเภोजตุรพัคค์พิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับรางวัลชนะเลิศด้วยเกียรติยศ และเงินรางวัล

ผลงานเป่าแคนประกอบหมอลำ

๑. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายทองคำ เฟ็งดี อาจารย์หมอลำแผ่นเสียง
๒. เป่าแคนประกอบหมอลำ นางฉวีวรรณ คำเนิน อาจารย์พิเศษ สอนศิลปการแสดงที่บ้านอีสาน วิทยาลัยนาฏศิลป์ร้อยเอ็ด ปัจจุบันเป็นศิลปินแห่งชาติ
๓. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายสมชาย ฟ้าขาด
๔. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายแสงทอง สวัสดิสิทธิ์
๕. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายทองคำ สารวาท
๖. เป่าแคนประกอบหมอลำ นางสุบรรร หนองใหญ่
๗. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายวาสนา ดอนกระสินธุ์
๘. เป่าแคนประกอบหมอลำ บัลลังก์ หนองใหญ่
๙. เป่าแคนประกอบหมอลำ นายทองอินทร์ มันทรา
๑๐. เป่าแคนประกอบหมอลำ นางไฉ่คำ สวัสดิสิทธิ์
๑๑. เป่าแคนประกอบหมอลำ คณะเพชรศิลป์
๑๒. เป่าแคนโซ่วังงานปีใหม่บึงปลาญชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ได้รับของที่ระลึกและเงิน

จำนวน ๑,๐๐๐ บาท

ความสามารถในการแก้ไขซ่อมแซมเครื่องดนตรีที่ชำรุด

เครื่องดนตรีที่บ้านอีสานที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ มีด้วยกัน ๔ ชิ้น คือ พิณ แคน โหวด โปงกลาง จากประสบการณ์ที่ซ่อมหมอลำ และเป่าแคน ทำให้มีทักษะในเรื่องการฟังระดับเสียงเป็นอย่างดี

สามารถแก้ไขปัญหาระเบิดเสียงเพี้ยนของแคน และโหวดได้อย่างชำนาญ นอกจากนี้ยังสามารถแต่งคุณภาพเสียงของแคนและโหวดให้ตรงตามลักษณะเฉพาะหรือสำเนียงของแต่ละท้องถิ่นได้ตามที่ต้องการ

นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย ได้สมรสกับนางเคน แก้วแสนไชย (สกุลเดิม เหล่ายนขม) มีบุตรธิดาด้วยกัน ๖ คน คือ

๑. นางคำปอน ศรีชานา อาชีพหมอลำ
๒. นางสุภาพร สาทันท์ อาชีพหมอลำ
๓. นางสกาเวื่อน ใจดี อาชีพหมอลำ
๔. นายสมบัติ แก้วแสนไชย อาชีพพนักงานบริษัท
๕. นายเจริญ แก้วแสนไชย อาชีพทำนา
๖. นางแหวดดาว ลาภมูล อาชีพหมอลำ

ชีวิตการทำแคน

นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย เป็นคนมีความรู้ในด้านดนตรีพื้นบ้านและศิลปวัฒนธรรมอีสานอย่างหลากหลาย นอกจากนี้ยังมีความสนใจในการทำแคน หลังจากจบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จากโรงเรียนบ้านหนองตาไก่ นายบัวไชยศิลป์ ได้ฝึกทำแคนกับนายจันทร์ แก้วแสนไชย บิดา ขณะเดียวกันก็เป็นหมอลำนักร้องรับงานแสดงด้วย นอกจากนี้ยังสนใจเรียน เป่าแคน จนสามารถเป่าได้หลายเพลง ชีวิตนายบัวไชยศิลป์นั้นจึงคิดว่าเด็กในวัยเดียวกัน ช่วงทำแคนสามารถทำขายได้ประมาณ ๑๐ ดวง ตั้งใจจะยึดเป็นอาชีพ แต่ลูกคือ พ่อจวน บอกว่าควรเอาดีด้านเดียวก่อน จึงเดินทางไปบ้านปู่ที่อำเภอกลมลาสัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เรียนรู้การเป็นหมอลำ หมอแคน นักแต่งกลอนลำ บทสรภัญญะ และอื่น ๆ จนสร้างชื่อเสียงให้กับ

นายบัวไชยศิลป์ ต่อมา

ถึงแม้ช่วงชีวิตในการทำแคนจะเป็นช่วงสั้น ๆ แต่นายบัวไชยศิลป์สามารถทำแคนได้ และซ่อมแคนรวมทั้งเครื่องดนตรีอื่น ๆ เช่น พิณ โหวด โปงกลางได้อีกด้วย จากความสามารถหลาย ๆ ด้าน จึงได้รับการคัดเลือกเป็นศิลปินดีเด่นแห่งชาติ ปี ๒๕๔๒ สาขาศิลปการแสดง

ปัจจุบันนายบัวไชยศิลป์ เกษียณจากงานสอนที่วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง จังหวัดอ่างทอง กลับมาทำคุณประโยชน์แก่หมู่บ้าน เป็นประธานกรรมการวัด เป็นพิธีกรงานต่าง ๆ แต่งบทกลอน บทสรภัญญะ แต่งหมอลำ สอนสรภัญญะและดนตรีพื้นบ้านให้กับเยาวชน เพื่อเป็นวิทยาทานแก่บุคคลทั่วไป รวมทั้งเป็นหมอม้าประจำพิธีราผีฟ้าของบ้านหนองตาไก่

ภาพประกอบ ๑๘ นายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย รับรางวัลศิลปินดีเด่นแห่งชาติ

ภาพประกอบ ๑๙ บ้านนายบัวไชยศิลป์ แก้วแสนไชย

ภาพประกอบ ๒๐ การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์

ประวัติย่อของผู้ศึกษาวิจัย

ชื่อ นายชัยสิทธิ์ คำรงวงศ์เจริญ
 วันเกิด วันที่ ๑๖ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๔
 สถานที่เกิด บ้านท่าสองคอน ตำบลปะฮี อำเภอพรหมานิกม จังหวัดสกลนคร
 สถานที่อยู่ปัจจุบัน ๑๕ หมู่ ๖ บ้านโคกสูง ตำบลดงลาน อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด ๔๕๐๐๐
 ตำแหน่งหน้าที่การงาน นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ
 สถานที่ทำงานปัจจุบัน สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
 ประวัติการศึกษา

พ.ศ. ๒๕๒๓	ประกาศนียบัตรการศึกษา (ป.กศ.)	วิทยาลัยครูสกลนคร
พ.ศ. ๒๕๒๕	ประกาศนียบัตรพิเศษครูมัธยม (พ.ม.)	วิทยาลัยครูสกลนคร
พ.ศ. ๒๕๓๐	ครุศาสตร์บัณฑิต (ค.บ.) สาขาสุศึกษา	วิทยาลัยครูสกลนคร
พ.ศ. ๒๕๕๐	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.)	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม สาขาวัฒนธรรมศาสตร์